

Iz telesa tega ostudnega ptiča
 štrlijo apnenčaste cevi topov
 in streljajo kruhove kroglice,
 vmes pa — kot iz slepega naboja —
 sfrči kdaj pa kdaj kakšna moljeva ličinka.
 Kaj naj si mislimo o takem ptiču?
 Podoba lakote? Sramu? Kazni?
 Ali je, požrešnež, pozobal
 toliko črvov, glist, gosenic in ličink,
 da klijejo iz njega,
 kakor da bi lezli iz zemlje?
 Ali pa je ta nagnusen ptič
 la gruda nižinskega blata,
 ki mora, srdito, rediti
 vse te gomazeče mehkužce?

Poskus o čakanju v vasi Čekanje

(List iz dnevnika, Pag, julij 1980)

Bojan
 Štih

Noč v Dubrovniku. Maj 1980.

Na poti iz Kotora na Cetinje smo se leta 1969 ustavili v zaselku z nenavadnim krajevnim imenom Čekanje. Ko se cesta spusti s skalnate pokrajine pod Lovčenom na ravno cetinjsko polje, stoji nekaj hiš in ob njih še nekaj stavbnih ruševin. Ob cesti pa je tabla z napisom Čekanje. Gospar Mato iz Dubrovnika, ki je potoval z nami, je krajevno ime Čekanje pojasnil in razložil s slikovito zgo-

dovinsko legendo. Ta pripoveduje, kako so se morali v vasici Čekanje ustaviti vsi poslaniki, ki so potovali v Črno goro z diplomatskimi nalogami in opravili. V Čekanju, ki v prejšnjem in predprejšnjem stoletju še ni bilo

ne vas in ne zaselek, je tuji poslanik, ali, kot bi danes rekli, ambasador, čakal s svojim spremstvom na znamenje, kdaj bo smel stopiti na črnogorski dvor. In še to pripoveduje legenda, da so črnogorski vladika Petar Petrović Njegoš in njegovi ministri kdaj pa kdaj tudi teden dni opazovali skozi daljnogled čakajočega in nesrečnega poslanika, kako se v nemoči, jezi, obupu in nesreči sprehaja po Čekanju, kolovrati sem in tja čakajoč, da bi vendarle že zagledal milostno vstopno znamenje cetinjskih državnikov in politikov. Koliko dni je moral čakati prihajajoči poslanik na znamenje in sla iz cetinjskega dvora, je bilo odvisno od tega, kakšni so bili trenutni diplomatski in politični odnosi med Črno goro in pa državo, iz katere je prišel nesrečni, obupani in čakajoči poslanik.

Ko smo se nekaj dni pozneje vračali iz Cetinja v Dubrovnik in smo obiskali Iva Andrića v Hercegovnem, kjer je imel počitniško hišico, nam je mojster Travniške kronike povedal, da so se Črnogorci naučili svoje politične diplomacije, zvitosti in modrosti od Turkov. Kajti ti so neredko pustili čakati črnogorske odposlance in poslanike tudi po več mesecev pred vrati Topkapi-seraja v carskem Istambulu. Od sovražnikov se je treba učiti, ne pa od prijateljev . . .

In v tej nenavadni vasi Čekanje sem se v vroči opoldanski uri vprašal, na kaj čakam jaz sam? Poletje leta 1969 je bilo moje vroče poletje. Bil sem brezposeln in na cesti. Tako rekoč brez prihodnosti in brez upanja. Živ mrlič v očeh prijateljev in sovražnikov. In tisto poletje, dramska kriza je bila v svojem vrhu, sem begal po Dalmaciji, Črni gori in Kosovu, da bi si našel delo in zaposlitev. In prav v črnogorski vasi Čekanje se mi je razkrila preprosta svetopisemska resnica, ki me je vznemirila, potem pa pomirila do kraja. Življenje je čakanje v vasi Čekanje na smrt. Na konec. Na vesoljsko tišino, v kateri ni ne politike ne zločina in ne upanja.

In še to se mi je razkrilo: ne le čakanje v vasi Čekanje, marveč sleherni in vsako čakanje, ki se zgodi na ravni pomembnih in usodnih človeških in človekovih zadev, ima vsekakor v sebi jasno in nedvoumno politično razsežnost. Pravzaprav antipolitično razsežnost. V tej razsežnosti je namreč počan razviden dokaz o človekovem tragičnem in nerazrešljivem sporu in navzkrižju z zgodovino, z oblastjo in z ideologijo oziroma, rečeno v množini, z zgodovinami, z oblastmi in z ideologijami. Človekovi spori in navzkrižja s silami, družbenimi kajpak, ki so visoko nad posameznikom, se vedno končajo s človekovo smrtjo in s porazom. Zgodovina človeštva do sedaj namreč ne pozna niti ene same človekove in človeške zmage, saj je celo Bog — Jezus Kristus moral umreti na političnem križu človeških muk in trpljenja. Od leta 1969 spremlja svoje misli zgodovinski simbol oziroma legenda črnogorske vasi Čekanje. Zdi se mi, da ima vsak posameznik svoje Čekanje, v katerem in s katerim se potrjujejo naše skupne in naše posamične nesreče. Naša skupna nemoč. Kdo lahko zanika dejstvo, da je človek že na samem začetku svoje zgodovine, se pravi v trenutku izгона iz raja, za vselej in nepreklicno izgubil svoj boj s političnimi silami, ki določajo in opredeljujejo njegovo usodo? Zgodovina planeta, ki je naš dom, ni nič drugega kakor podoba množičnega potovanja v smrt in v kozmični nič. In tako se bo vse končalo v človeški smrti in v niču nas vseh.

Ko sem se letos maja meseca odpravljal z ladjo na potovanje v Grčijo in v Istambul, sem se ustavil v Dubrovniku, kjer sem večer in noč pred odhodom prebedel v staroslavni kapitanski hiši Gosparja Mata. Ob kaminu,

v katerem je gorel ogenj, smo se zbrali Gospar Mato, kneginja iz Puškinovih časov, Indijanka Victorija iz canadskega Yellowknifa in jaz. Stol, na katerem je v tej hiši nekoč sedel Jean-Paul Sartre, je bil prazen. Bili smo čudna kozmopolitska družčina, ki se je v nočnem pogovoru srečala z legendo iz vasi Čekanje. V tej dubrovniški in majski noči, v kateri smo govorili o politiki sedanjega trenutka, o prihodnosti Jugoslavije, o Iranu in Kambodži, pa o Kitajski, o diktaturi in svobodi, o nujnosti kritičnega pretresa vseh Leninovih idej in njegove praktične politike pred tragičnim Kronstadtom in po njem, sem se bogve zakaj spomnil sedmih slovenskih primerov čakanja. Povedal sem jih v dokumentarnem slogu družbi ob kaminu.

PRVO ČAKANJE

Ko je bilo v majskih dneh leta 1945 konec druge svetovne vojne, je bila Marija Magdalena trdno prepričana, da je štiriletno čakanje na sinovo vrnitev iz partizanskih gozdov končano. Toda Marija Magdalena se je hudo zmotila. Njeno pravo, resnično čakanje na sina se je v resnici začelo šele maja meseca 1945. leta in je trajalo vse do njene smrti. Dolgih dvajset let. Sin Marije Magdalene z imenom Gregor se namreč ni vrnil v Ljubljano ne v majskih in ne v junijskih dneh prvega svobodnega leta. Potem ko so partizani vkorakali v Ljubljano in med njimi ni bilo Gregorja, je Marija Magdalena začela spraševati po sinovi usodi in poizvedovati, kaj se je v resnici zgodilo z njim. Vojake in oficirje v partizanskih uniformah je spraševala, ali so videli in srečali v gozdovih njenega sina Gregorja. Nekateri so rekli, da so ga videli leta 1942 na Dolenjskem, drugi, da so ga srečali leta 1943 na Primorskem in potem spet v Beli krajini. Zadnji, ki je Gregorja srečal in se ga tudi spomnil, je povedal, da se je to zgodilo v Istri nekega februarskega dne leta 1945. Od tega meseca naprej pa Marija Magdalena ni spoznala nikogar več, ki bi za Gregorja slišal ali ga celo videl. Februarja meseca 1945 se je nenadoma in kategorično izgubila sleherna sled za Gregorjem. A nihče med tistimi, ki jih je spraševala Marija Magdalena, ni slišal, da bi bil Gregor padel ali izginil na bojišču kot ujetnik nemške vojske. Kljub vsem nespodbudnim odkritjem pa Marija Magdalena ni obupala. Čakala je na sina in upala. Takšne so pač matere.

Sprva je nekaj časa mislila, da je Gregor na Koroškem ali pa na Tržaškem v posebni misiji in se zato ne more in ne sme javiti domačim. Toda minil je junij. Minilo je poletje, a o Gregorju ni bilo nobenega glasu. Njegovo ime se ni pojavilo na nobenem spisku padlih partizanov, ki so jih oblasti občasno objavljale. Ko pa so se začeli v maju in juniju 1945 vračati interniranci iz nemških koncentracijskih taborišč, je Marija Magdalena v okviru svojih poizvedovanj pričakala tako rekoč vsak transport. Z neskončno potrpežljivostjo, zbranostjo in mirnostjo je od maja meseca do prvih jesenskih dni spraševala izlakotene kacetovce in repatriirance, ali niso morebiti srečali v nemških deželah Gregorja ali vsaj slišali o njem. Ničesar ni mogla zvedeti, a upanje kljub temu v njej ni umrlo.

V pozni jeseni prvega povojnega leta pa se je začela Marija Magdalena tolažiti, prazapraz goljufati z novimi in novimi podmenami. Kar tako, brez posebnega razloga si je začela umišljati, da je Gregor vendarle v Nemčiji ali pa v Italiji, kjer išče in lovi skrivajoče se naciste in fašiste. Zaradi tajne

narave svoje naloge pa ne sme pisati domačim, da se ne bi s pismi izdal. Tedni in meseci, ki so minili, so prisilili Marijo Magdaleno, da se je odrekla tej podmeni. Nato pa se je zatekla k misli, da sin Gregor leži hudo bolan v kakšni angloameriški bolnici v zahodni okupacijski zoni Nemčije. Zato je začela iskati zapoznele bolnike povratnike iz nemških taborišč. Odkrila je vse, ki so jih Angleži in Američani poslali v bolnice na zdravljenje, ker so bili ti *osvobojeni ujetniki* telesno ali pa duševno nesposobni, vrniti se v domovino. Kmalu je imela Marija Magdalena v rokah zelo nadroben in natančen pregled imen vseh tistih, ki so se zdravili, ali pa so umrli v bolnicah, potem ko so jih Angloameričani osvobodili iz taborišč. Ta spisek je Mariji Magdaleni zanesljivo pokazal, da Gregorja ni v Nemčiji, a da tudi ni bil v nobenem nacističnem taborišču. Skratka, pozimi leta 1945 je nemška možnost Gregorjeve usode odpadla prav tako, kot so se pokazale za neresnične tudi vse druge kombinacije o sinovi usodi, ki si jih je v čakanju umišljala Marija Magdalena.

Ob koncu leta 1945 je Marija Magdalena zvedela, da so nekatere najbolj hrabre, idejnopolitične in partijsko najbolj zveste, čiste in verne partizanske oficirje poslali že iz gozdov v vojne šole na Rusko. K Stalinu. Kmalu nato je imela v rokah zelo natančen seznam vseh tistih, ki so se šolali v ruskih vojnih šolah in na akademijah. A tudi v teh seznamih ni bilo Gregorjevega imena. Nekaj časa je še mislila, da je Gregor vendarle v Rusiji med gojenci iz Jugoslavije, čeprav pod drugim imenom. Ko so jo trezno misleči prijatelji prepričali, da kaj takega v Rusiji ni možno, saj v Stalinovi deželi še pravo, rodbinsko ime ni dovolj zanesljiv dokaz o človekovi identiteti, se je Marija Magdalena udala v usodo in zavrgla tudi rusko različico Gregorjevega obstoja. V začetku leta 1946 je bila mera njenega trpljenja v čakanju in upanju že velika. Ko so vse stvarne možnosti sinove vrnitve odpadle druga za drugo in so se vrnil k svojim domačim že vsi, ki so bili zadnji dan vojne in prvi dan miru živi, je Marija Magdalena začela čakati na *nenavadni dogodek*, ki ji bo vrnil sina Gregorja živega in zdravega. Neka dne in neko uro bo zaslišala zvonec hišnih vrat, ki se bo oglasil po Gregorjevo, odprla bo vrata in na pragu bo stal . . .

Marija Magdalena je kot kariatida dostojanstveno stopila v dobo dvajset let dolgega čakanja. Toda to čakanje nikakor ni bilo pasivno. Marija Magdalena je čas velike praznine kar naprej in brez premora polnila z novimi poizvedovanji za sinom. Obiskovala je stare borce in jih spraševala o Gregorju. Iz odgovorov in pričevanj borcev je počasi sestavljala partizanski curriculum vitae sina partizana in komunista Gregorja. Jesenska pot 1941. leta na Krim, na Mokerc in dolino Krke; potem bojevanje v Dolomitih spomladi 1942. leta; pa spet Dolenjska in Suha krajina; nato Primorska po kapitulaciji Italije 1943. leta. Zima na Dolenjskem in v Beli krajini 1943—1944; pomlad in poletje na Štajerskem leta 1944; vrnitev na Dolenjsko in naposled februar mesec 1945. leta na istrskem Krasu. Vsak, v znanstveno resno usmerjen zgodovinski inštitut ali pa vsak raziskovalni team, bi se lahko brez zadrege ponašal z zgodovinsko rekonstrukcijo Gregorjeve partizanske poti, kakršno je v slogu velike (kartezijske) metode in trdnih (Pallilejevih) podatkov sestavila v nekaj letih Marija Magdalena. Toda tudi njena metodološko tako odlično in v podatkih povsem zanesljiva raziskava se je ustavila v mesecu februarju leta 1945. V tem mesecu se je pač moralo zgoditi nekaj čudnega, nerazložljivega in usodno težkega. Kakšen

je bil dogodek, ki je nenadoma zabrisal in skrnil sleherno sled za Gregorjem, Marija Magdalena takrat tega ni mogla ugotoviti.

Kljub nerazrešljivemu znanstvenemu problemu v februarju mesecu leta 1945 Marija Magdalena ni prenehala čakati sina Gregorja. Nekega dne se je odločila, da bodo vhodna vrata v stanovanje le priprta in nikoli podnevi zaklenjena. Če bi se Gregor nenadoma vrnil, bo lahko vstopil brez trkanja in ne da bi zvonil. Le ponoči je Marija Magdalena zaklepala vrata, zato pa je tudi v snu poslušala in prisluškovala, kdaj se bo zvonec oglasil. Pravzaprav nežno zvonjenje, s katerim je Gregor v predvojnih časih sporočil in objavil, da se je srečno vrnil iz predavalnice na univerzi ali pa iz ilegalnega sestanka z delavci in študenti. Komunističnega kajpak.

In tako so minila prva štiri leta dolgega čakanja in upanja, raziskav in poizvedovanj. Potem pa se je zgodilo nekaj, kar je Marijo Magdaleno skoroda pokončalo in ubilo. V razgovoru z enim izmed Gregorjevih predvojnih prijateljev, partizanom, je z grozo v sebi zaslutila, da je morebiti Gregorja ubila partizanska krogla. In zakaj naj bi partizanska krogla uničila življenje Gregorju, ki je bil komunist, revolucionar in aktivist? Marija Magdalena se je morala nenadoma soočiti še z zapleteno problematiko komunizma, revolucije in partizanstva. Seveda je že prej slišala, da vsaka revolucija žre lastne otroke, saj se je učila v šoli o francoski revoluciji. Potem pa je brala novice iz Leninove in Stalinove Rusije po oktobrskem prevratu. A da bi se kaj takega ali podobnega, kot se je zgodilo v francoski revoluciji, ko so revolucionarji izgubili svoje glave v medsebojnih klanjih, ali pa kot se je uresničilo v Rusiji, kjer je skoroda ves vodilni kader revolucije umrl na sovjetskih moriščih, lahko pripetilo tudi njenemu sinu Gregorju, je komajda mogla razumeti in doumeti. Toda ker se je Marija Magdalena v čakanju na vrnitev sina Gregorja odločila preiskati vse človeške možnosti vojnega časa in vsa človeška ravnanja v tem času, je od dne, ko je zaslutila, kaj se je v resnici (morebiti) zgodilo z Gregorjem, razširila svoje zasebno zgodovinsko in znanstveno raziskovanje na moralno področje revolucije. Čakanje Marije Magdalene je zaradi te razširitve dobilo novo in mučno čustveno razsežnost. Začela je poizvedovati, ali se je z Gregorjem res zgodilo to, na kar je namignil predvojni sinov prijatelj. Predvsem pa je začela raziskovati, kdaj in kje naj bi se bilo *to* zgodilo. Hkrati pa si je Marija Magdalena pričarala novo upanje. Trdno je namreč začela verjeti, kako je Gregor zaslutil, da mu partizanski tovariši strežejo po življenju (*zakaj?*), pa se je pravočasno umaknil iz partizanskih čet v Trst, od koder je po koncu vojne odšel v veliki, odprti in *svobodni* svet. Zdaj tam živi, čakajoč na trenutek, ko se bo lahko javil domačim, ali pa se celo vrnil v domovino, saj bodo vendarle njegovi bojni tovariši spoznali, da so mu storili krivico. Tako sta se nenadoma združili dve pričakovanji v eno samo čakanje. Ne le Marija Magdalena, marveč tudi Gregor živi v čakanju in pričakovanju. Mati čaka sina in sin mater. Kakšno ganljivo in prelepo človeško sožitje upanja in ljubezni je ustvarila v svoji duši nesrečna pa tudi srečna Marija Magdalena!

Nekega dne, v sedmem letu čakanja, se je Marija Magdalena odločila obiskati Velikega neznanca in v odkritem pogovoru z njim ugotoviti, kaj se je pravzaprav zgodilo z Gregorjem. Marija Magdalena je kot zasebna in *amaterska kronistka* in zgodovinarica narodno osvobodilnega boja in revolucije ugotovila, da je tudi partizanska revolucija požrla marsikaterega svojega otroka, kajti njeno materino zgodovinsko delo o partizanski poti sina Gre-

gorja je večkrat pričalo o smrti partizana, ki je prišla iz partizanskega orožja in zaradi partizanske zapovedi. Veliki neznanec je Marijo Magdaleno sprejel prijazno in človeško. Brez demagoške prijaznosti, navorze in zadrege, ki so tako očitne v obnašanju nekaterih komunističnih funkcionarjev, kadar se morajo srečati in pogovarjati s človekom iz ljudstva. Zlasti, če ta človek sprašuje nekaj, kar sodi med vojne ali poslovne skrivnosti revolucije in njene komunistične stranke. Veliki neznanec ji je zagotovil, da njenega sina ni pokončala partizanska roka, čeprav je partija imela z njim določene spore. Kajti Gregor je bil med tistimi — trockisti in edelarnarhisti, ki so obsodili napad Rusije na Finsko leta 1939 kot imperialistično dejanje. Pa tudi pakt med Stalinom in Hitlerjem je Gregor obsodil, čeprav ga je partija pozdravila. Prav tako je Veliki neznanec izrazil svoj dvom, da bi Gregor dezertiral iz partizanov potem, ko je zaslutil morebitno nevarnost likvidacije. Vendar pa je Veliki neznanec priznal Mariji Magdaleni, da so bile med vojno in bojem storjene tudi velike napake in da je določeno število bojevnikov izgubilo življenje zaradi teh napak. Toda to ni bila nikdar uradna linija stranke in tudi noben partijski forum ni naročil likvidacije Gregorja. Ko je Marija Magdalena zapuščala veliko kockasto stavbo, v kateri je imel svoje urade Veliki neznanec, je bilo njeno upanje, da je Gregor živ in da nekje (kje?) skrit čaka na vrnitev domov, spet močnejše.

Minevala so leta in naposled je Marija Magdalena spoznala, bila je inteligentna ženska, da čaka na Gregorja le še zaradi vztrajnosti v čakanju. To je postalo njena edina oblika in vsebina življenja in bivanja. Nekega dne, petnajsto leto čakanja se je bližalo koncu, pa je Marija Magdalena nenadoma zginila zdoma. Ko se je vrnila po petih ali šestih dneh domov, je oblekla črno obleko. Nikomur ni odgovorila na vprašanje, kje je bila in zakaj je oblekla žalno obleko. Poslej je živela v črnini in sivolasu. Bernarda Alba ali pa Vrza. Mati, upornica in vernica. Tudi je še naprej posedala v ovalni sobi predmestne hiše in brala knjige. Tudi po vrnitvi s skrivnostnega potovanja in po žalni preobleki so bila hišna vrata podnevi le priprta. Kadar pa je obrnila stran knjige, se je njen pogled za trenutek ustavil na priprtih vratih. Ta so mirovala, Marija Magdalena pa je začela brati novo stran v knjigi.

Tako je bilo poleti in pozimi iz leta v leto, iz meseca v mesec, iz noči v dan. Ko pa se je znočilo, se je Marija Magdalena umaknila v spalnico. Prižgala je svetilko z zelenim senčnikom. Iz predala nočne omarice je vzela sveženj belih papirjev in začela počasi brati razpravo o partizanskem popotovanju sina Gregorja. A ko je v Gregorjevi partizanski zgodbi prišla do februarja 1945. leta, je ugasnila luč. In vse do trenutka, ko se je potopila v rahel sen starke, je poslušala, ali se bližajo koraki k hiši in prihaja roka, ki bo pozvonila ali pa tiho potrkala. A tudi po tem, ko jo je zmagal spanec, se je prebujala in v polzavesti prisluškovala. Noč za nočjo. Nekaj tisoč noči. Čakanje, branje, poslušanje nočnih tišin in mrtvih življenjskih ur.

V dvajsetem letu čakanja pa je nad Marijo Magdaleno prišla huda bolezen. Odklonila je zdravnika in zdravila. V nekaj mesecih se je spremenila v okostnjak, v katerem pa so še vedno žarele žive oči, polne miline, ljubezni in potrpežljivosti. Ko je spoznala, da se ji bliža smrt, je prepovedala tudi ponoči zaklepiti hišna vrata. In tako so bila priprta vrata v njeno sobo in bila so priprta tudi vhodna hišna vrata. Kajti, če bi se Gregor nenadoma znašel pred zaprtimi vrati in ne bi njegovega zvonjenja zaradi boleznin in bo-

lečin slišala, bi se njuno srečanje ne uresničilo tako, kakor si ga je v svojem čakanju in ljubezni zasmilila. Tisti dan pa, ko je Marija Magdalena začela umirati, je bil njen obraz poln skoroda veselega smehljaja. Roke so se krčevito oklepale rokopisnega svežnja z Gregorjevim partizanskim življenjepisom. Umrla je kmalu po sončnem zahodu. Z odprtimi očmi, ki so bile vlažne od solz. Iz sivih las je žarela srebrna svetloba. Tudi rigor mortis ni pregnal smehljaja z obraza Marije Magdalene. Kaj je videla Marija Magdalena v zadnji sekundi svojega življenja, seveda ne bo mogoče nikdar zvedeti.

Ko so odprli njeno oporoko — vsa soseska je govorila že nekaj let o presenečenju, ki ga bo najti v njeni poslednji volji — so svojci prebrali tele besede: »Pokopljite me zraven Gregorja, ki leži ubit in mrtev v jami pri kraju N. v Istri.« V ovojnici oporoke pa je bil tudi železni prstan, ki ga je Marija Magdalena dala Gregorju, ko je odšel leta 1941 v hribe. Nihče pa si ni znal razložiti, kako je dobila Marija Magdalena prstan, kaj njene besede v resnici pomenijo in kaj je pravzaprav Marija Magdalena vedela o smrtni uri sina Gregorja in s kakšnim odkritjem resnice je legla v grob. Le to so vedeli, da je njenega čakanja nepreklicno konec.

DRUGO ČAKANJE

Petra Pavla sem poznal zelo dobro. Iz gimnazijskih let in klopi. Peter Pavel je bil skojevec že v gimnaziji. Potem član znamenitega Slovenskega kluba. Partizan od 1941. leta. Zmagovalec v letu 1945. Na pomlad leta 1946 je odpotoval v Moskvo, da bi tam študiral. Junijske dneve leta 1948 in resolucijo Informbiroja je Peter Pavel doživel v Moskvi. V tem ruskem mestu pa so se v času junijske resolucije začele življenjske tegobe Petra Pavla, ki so se po njegovi vrnitvi v rodno mesto čez nekaj let spremenile in noro in z nesmiselnim trpljenjem napolnjeno čakanje. Kot več tisoč jugoslovanskih komunistov, se je tudi Peter Pavel odločil in opredelil za resolucijo Informbiroja. Kajti Stalin mu je pomenil troedino bistvo: bistvo zgodovine, bistvo revolucije in bistvo komunizma. Tej veri se danes ne smemo čuditi. Ne le Petra Pavla, marveč vse predvojne skojevce in partijce so vzgajali v disciplinirani (zdaj vemo *slepi*) pokorščini velikemu Gruzincu. Ta vzgoja je potekala v strogih mejah idejnopolitične monolitnosti in sakrosanktne leninske partijnosti. In tako je Peter Pavel postal vernik in fanatik, kakršne je oblikovala, potrebovala in ustvarjala Lenina, predvsem pa Stalinova teorija o partiji. Postal je aktivistični vzorec brez lastne kritične misli in kot takšen seveda zunaj socialističnih pogledov Karla Liebknechta ali Rose Luxemburg ali pa Antonia Gramscija. Zunaj okvirov evropskega socializma, o katerih sta nekoč mislila Karl Marx in Friedrich Engels. In ne samo ona dva. Peter Pavel pa je mislil in živel v pokrajinah zunaj meja demokratičnega socializma.

Leto dni po znani Beograjski deklaraciji Tita in Hruščova se je Peter Pavel vrnil iz Moskve v rodno mesto. Leto 1956. Brez diplome, kot poraženec. Z razdejano osebnostjo in s prekinjeno življenjsko potjo. Nekega jutra je stopil z beograjskega brzovlaka na tla mesta, ki je bilo njegov dom. Po dolgih desetih letih ruske tujine. Ko je stopil iz vagona, se je ozrl, da bi videl, kje so tisti, ki ga bodo aretirali. Bil je namreč trdno prepričan, čeprav je bil grešnik majhnega kalibra, da se bo kljub prostovoljni vrnitvi v do-

movino znašel vsaj za nekaj časa za rešetkami. Na peronu pa je bil en sam človek. Srednjih let in v zelenem plašču iz usnja. Tajni policisti tistega časa so po vrsti nosili zelene plašče iz usnja in tako je ljudstvo že od daleč spoznalo, kdo je kdo. Ko je zelenec v usnju zagledal Petra Pavla, mu je rekel: »Pojdite domov in počakajte, da vas pokličemo na pogovor, seveda če bo to sploh potrebno.« Po teh kratkih besedah je zelenec odšel in Peter Pavel je ostal sam z borno prtljago v rokah. Oguljen ruski kovček in cula. Počasi je odšel domov.

Ko je prestopil prag domačega stanovanja, v katerem se je rodil in v katerem je preživel svoja otroška in mladeniška leta, je objel mamo in očeta, ki sta jokala od veselja. Potem pa je takoj stopil k oknu in previdno izza zavese pogledal na cesto, ali se pred hišo sprehaja policijski agent v civilu. A nihče ni stal pred hišo in nikogar ni bilo na cesti. Peter Pavel je že prvo noč v rodnem mestu po dolgih letih inform birojevske emigracije preživel zelo nemirno. Večkrat je ponoči vstal in stopil k oknu. Luči v sobi ni prižgal. Izza zavese, pazil je, ko jo je rahlo odmaknil, da ne bi vzvalovala, je pogledal na cesto. A pred hišo ni bilo policijskega avtomobila, ki naj bi ga odpeljal v ječo. Peter Pavel je že v Moskvi vedel, da je nemajhno število jugoslovanskih komunistov, zvestih Josipu Visarionoviču Stalinu, v jugoslovanskih ječah ali pa celo na Golem otoku. Zato je bil trdno prepričan ob uri vrnitve, da je njegova prihodnost v domovini zvezana z zaporom in s kaznijo za izdajo. Ko je kak teden po vrnitvi domov v občinskem uradu izpolnil prijavnico in dobil začasno osebno legitimacijo, je v minutah, ko se je podrejal policijskobirokratski proceduri, čakal, kdaj kdaj bodo planili v pisarno lenega uradnika policijski agenti in ga odpeljali v ječo. In potem v smrt. A zgodilo se ni nič pomembnega. Štampiljke in pero. Prstni odtisi. Registrske številke. Kolki. Podpisi.

Vrnil se je iz občinske pisarne poln strahu in negotovosti. In tako se je začelo njegovo čakanje na aretacijo, ki je trajalo dolgih pet let. Ure in ure je vsak dan stal pri oknu in skozi negibno zaveso gledal na cesto. Poizkušal je uganiti, kdo je med pešci policijski agent in kateri črni avtomobil je le maskirano policijsko vozilo, ki ga bo odpeljalo v ječo. Čestokrat je zaprl oči, da bi videl v domišljiji, kako poteka aretacija. Ko pa je oči odprl, je takoj stopil k oknu in vse se je od začetka ponovilo. Morebiti stokrat in več na dan. Čedalje bolj je bil podoben hrčku, ki v eni noči opravi tisoč istosmernih rutinskih kroženj v kletki, a ni na koncu nobenega kroga ne svobode ne oddiha in ne miru. Ko pa je prišla noč in z njo tema, je Peter Pavel poslušal bede in v snu, kaj se godi na cesti pred hišo, in čakal, kdaj se bo oglasil zvonec, ki bo napovedal in naznanil konec njegove »svobode«, čeprav njegova, z mukami in samomučenji obremenjena prostost ni bilo nič drugega kot prostovoljno, namerno ujetništvo v sobi otroštva in mladosti gimnazijskih let. Kajti iz sobe, kjer je po vrnitvi iz Moskve ponovno živel, je le redko stopil. Če pa se je kaj takega zgodilo, je bilo to le v mraku in največkrat le v jesenskih in zimskih večerih.

Takrat je uro ali dve begal po mestnih ulicah. Ko je krožil iz ulice v ulico, se je neprestano oziral, da bi videl, če ga kdo zasleduje in spremlja. Ko pa so mu pošle moči in ga je strah povsem premagal, se je na smrt utrujen in izmučen vrnil v sobo. V tej pa ga je vnovič čakala dolga noč pozornega poslušanja in prisluškovanja. Peter Pavel ni ničesar delal. Tudi bral ni. Miroval je in čakal. Z nejevoljo je sprejel obiske nekaterih prija-

teljev in znancev. Kadar se je pogovarjal z enim ali drugim izmed njih, je s pogledi preiskoval zunanost obiskovalca, da bi vendarle ali na obleki ali pa na čevljih odkril skrivno razpoznavno znamenje policijskega agenta. Vsi nasveti in prošnje prijateljev in svojcev, naj se zaposli, so bile zaman. Trmasto je vztrajal v svoji brezoblični samoti čakanja. Nikakor ni želel stopiti iz ujetniškega kroga, v katerem je bil vsak trenutek pripravljen na aretacijo in na predajo policiji.

Že leto dni po vrnitvi iz Rusije je Peter Pavel začel odklanjati hrano, češ da jo je zastrupila policija. Le če sta mati ali oče poskusila pred njim jed s kroznika, ki mu je bila namenjena, je nekaj malega pojedel. Bolj ko je telesno in duševno propadal, bolj so postajale njegove igre čakanja zapletene in zmedenosti polne. Masohistične. Vendarle pa je treba zapisati, da so te igre čakanja imele svojo upravičenost. V zvrnjeni podobi in v posrednem smislu so te igre pričale, da Peter Pavel dobro ve, kaj vse zmorejo *totalne* »socialistične« policije in kako mogočne so v svojih zasliševalnih sredstvih, metodah in perverznh pritiskih na osumljence. Peter Pavel je začel pazljivo brati časnike. Od prve do zadnje vrstice. Tudi s povečevalnim steklom v rokah. To je počel v upanju, da bo v eni izmed vesti odkril skrivni znak, namig in sporočilo o bližnji aretaciji. Poslušal je ure in ure stari in hreščeči radijski sprejemnik in premišljeval, katera vest v šifrah sporoča kolektivno aretacijo vseh, ki so osumljeni informbirojevskih nazorov. Mar ni policija Jagoda in Ježova s posebnimi glasbenimi oddajami na radiu Moskva sporočala po vsej Rusiji začetek masovnih aretacij, je meditiral Peter Pavel v urah čakanja?

V trenutkih, ko je bila mera obupa polna, se je Peter Pavel odločil, da pojde na policijo in tam zahteva takojšnjo aretacijo in fizično likvidacijo. Brez procesa. Kratko in malo s strelom iz pištole. V glavo. Ko pa je stopil na cesto in je zagledal prvega človeka, ki je šel v isto smer kot on, je začel panično bežati. V brezglavem begu pred neznancom in pred samim seboj je nekajkrat prehodil ulice mestnega središča. Potem pa se je ves moker od znoja, strahu in napora vrnil domov, da bi vso noč stal pri zastoru in gledal, kaj se godi spodaj na ulici.

Minilo je prvo leto čakanja, minilo je drugo. Prišlo je tretje. Z njim pa tudi novo obdobje v čakanju in doživljanju, kaj se bo nekega dne zgodilo z njim. Peter Pavel je začel ugibati in premišljevati, s kakšnimi sredstvi tehnične narave nadzoruje policija njegovo življenje, predvsem pa njegove misli in čustva. Zgodovina Stalinovih monstre-procesov mu je razkrila, da je »socialistična« policija sposobna odkriti, zabeležiti in arhivirati misli vseh, ki so osumljeni in sumljivi in ki bodo nekoč obtoženi, kadar bo to pač zahtevala dramaturgija diktature proletariata in partije. Stenogrami moskovskih procesov so Petru Pavlu potrdili, da ni ničesar mogoče skriti pred vsevednim zasliševalcem, ki pripada vsevedni politični policiji. V politično psihološkem in emocionalnem pogledu je bil Peter Pavel čisti in pravi sovjetski človek. A bil je tudi toliko tehnično izobražen, da je zmožel v svoji bolni domišljiji še dvoje: ostati v mejah stvarnih tehničnih možnosti, hkrati pa si domisliti nove, še neznanne oblike in možnosti policijskega nadzorovanja posameznikov, ljudstev in narodov. Čeprav Peter Pavel ni poznal Orwella, je naš nesrečni slovenski in ljubljanski čakalec ustvaril v svoji jetniški sobi skorajda popolni orwellovski svet preiskujočih radijskih valov, nadzorujočega elektromagnetskega valovanja, daljinskega gledanja in pri-

sluškovanja. Tako je domišljija čakajočega in nesrečnega povratnika v nekaj letih ustvarila sistem najpopolnejših naprav, s katerimi naj bi policija nadzorovala njegove misli in telesno gibanje.

Čakanje, ki je bilo sprva le beg, je v dveh ali treh letih postalo strah, da bi se nazadnje spremenilo zaradi bolne domišljije Petra Pavla v popolno grozo. To grozo je pač pogojila in opravičila policijska znanost s svojo tehnologijo ubijanja človeka. In vse ure bednega življenja Petra Pavla so postale pekel. Nesrečnik ni poznal več ne počitka in ne spanca. Strah in pa domišljija, kaj vse zmore in zna »socialistična« policija, sta spremenila otroško sobo Petra Pavla v prostor, kjer žive samo še pošasti in prikazni. Nazadnje je osumil tudi očeta in mater, da sta v službi policije. Toda na temeljno in poglobljeno vprašanje, zakaj ne pride policija ponj, pa si Peter Pavel vendarle ni znal odgovoriti. Saj vendarle tam, na policiji, vedo, kaj je počel v Moskvi, kaj je govoril v programu moskovske radijske postaje in kaj vse je objavil v jugoslovanskem informbirojevskem tisku. Odločilno vprašanje o aretaciji je ostalo brez odgovora, zato pa se je duševna in miselna zmeda v glavi Petra Pavla v grozljivem obsegu iz meseca v mesec povečevala.

Peter Pavel je začel misliti o sebi, da je politični zločinec, ki ga je treba neodložno pokončati. Mislil je o sebi, da je izdajalec par excellence. Iz zgodovine VKPb in Stalinovih procesov se je Peter Pavel naučil, kako presenetljivo veliko število komunistov, da, celo vodilnih moči revolucije, je bilo *prikritih* agentov, provokatorjev, izdajalcev in saboterjev. Iz vsega svojega srca in z vso svojo revolucionarno svečeniško čistostjo je Peter Pavel verjel, da je bila v resnici večina Leninovega centralnega komiteja sestavljena iz carističnih agentov, barab in kontrarevolucionarjev, ki so v tridesetih letih postali gestapovski zaupniki ali pa agenti Intelligence Servicea. Peter Pavel je verjel, da socialistična ljudstva sestavljata le dve skupini ljudi. Policisti in izdajalci. Njega v prvo skupino niso uvrstili, v drugo pa so ga potisnili vrtinci političnih viharjev proti njegovi volji. Navkljub njegovi komunistični veri.

Sobo, v kateri je živel, je spremenil v sodno dvorano. Ure in ure je vsak dan trajala Petra Pavla igra *Sodni proces*. Kljub dobri obrambi je bil na vsakem procesu obsojen na smrt. Tu so le trije zgledi njegove sodne dramatike.

Prvi primer:

Tožilec: Obtoženi Peter Pavel, ali priznate, da ste stopili v gestapovsko službo že leta 1928, ko ste bili stari komaj pet let?

Peter Pavel: Priznam.

Branilec: Protestiram. Leta 1928 še ni bilo gestapa.

Tožilec: Priznanje obtoženega zadošča.

Peter Pavel: Hvala, tovariš tožilec. Zahtevam smrtno kazen z obešenjem.

Drugi primer:

Tožilec: Obtoženi Peter Pavel, ali priznate, da ste nameravali pognati v enem mahu v zrak našo celotno industrijo? Ali priznate, da ste nameravali v naši šentjernejski noči pomoriti vseh naših 16322 političnih voditeljev?

Peter Pavel: Priznam.

Branilec: En sam človek ne more pognati hkrati v zrak vse naše industrije in v eni noči pobiti vseh naših političnih voditeljev, ki pa jih je v resnici 16328.

Tožilec: Priznanje obtoženega zadošča kot dokaz krivde in zločina.

Peter Pavel: Hvala, tovariš tožilec. Prosim za smrtno kazen z dvakratnim obešenjem.

Tretji primer:

Tožilec: Obtoženi Peter Pavel, ali priznate, da ste se decembra 1941 leta v gostilni Pri starem Mayerju v Kranju sestali s Hitlerjem, Himmlerjem, Jodlom, Keitlom in Goebbelsom in prevzeli poveljstvo nad armadno skupino *Oberkrein*, ki je napadla in uničila Dražgoše.

Peter Pavel: Priznam. Sestali pa smo se v zadnji sobi, da nas ne bi ljudje videli.

Branilec: Ugovarjam. Adolf Hitler ni bil nikoli pri Starem Mayerju.

Tožilec: Priznanje obtoženega zadošča.

Peter Pavel: Hvala, tovariš tožilec. Prosim za smrtno kazen, ki naj se izvrši z javnim obglavljenjem.

Ti trije vzorci procesov, ki si jih je zamislil Peter Pavel, so ostali zapisani v njegovi beležnici. Pričali so o njegovi sodnorevolucionarni metafiziki, ki jo je prevzel Peter Pavel od Evarista Gamelina iz romana Anatola Francea Bogovi so žejni. Peter Pavel je globoko v sebi čutil, da je grešnik, ki ga mora oblast pokončati in pobiti. Rešitev iz dihotomije policaji — zločinci zanj nikakor ni bila možnost. Zato nikakor ni mogel razumeti, zakaj ne pridejo ponj, zakaj mu ne nataknejo lisic, zakaj ga ne odpeljejo v ječo, v kateri ga bodo topli, stradali in končno ubili. Ali vsebina njegovih lastnih monstre procesov ne zahteva takojšnje aretacije in likvidacije Petra Pavla? Ali policija z vsemi svojimi napravami ne zaznava teh procesov? Zakaj policija ne reagira na smrtne obsodbe, ki jih Peter Pavel izreka sam sebi večkrat vsak dan že dolgo vrsto let? Kdo zdaj sabotira revolucijo in njeno sveto pravičnost? Kaznovalna glorijska revolucije, se reče kri, ni smrt njenih sinov in otrok, je namreč edina možnost, ki vodi v očiščenje in pomlajevanje sveta in ljudi.

Minilo je dolgih pet let, a po Petra Pavla ni prišel nihče. Čakanje in igre čakanja so nazadnje opravile svoje razdiralno in uničevalno delo. Duševne stiske so pokončale telo in duha Petra Pavla. Po petih letih čakanja je bil Peter Pavel starec. Stoletnik, z razoranim obrazom. Nekega jutra se mu je v trenutku tisočega ali dvatisočega procesa do kraja omračil um. Pobesnel je. Ko so z bolniškim vozom in s prisilnim jopičem prišli ponj, Peter Pavel ni bil več sposoben spoznati in ugotoviti, da so vendarle stopili v njegovo sobo *ljudje*, ki ga bodo odvedli. Zanj ni bilo več ne policije in ne bolniških strežnikov. Bila je le tema. Prišel je konec svetlobe. Odpeljali so ga v norišnico, kjer je živel še nekaj mesecev. Ni pa več vedel, ali še čaka ali pa ne več. Usoda Petra Pavla nas pouči, da je blaznost največji blagoslov, ki ozdravi človeka od hude bolezni čakanja. Nekega zimskega jutra je umrl. Položili so ga na oder v mrtvašnici. A ko so čez dva dni prišli po Petra Pavla pogrebci, so bile pare prazne. Ali je Peter Pavel odšel po smrti iskat rablje in policaje ali pa ga je kdo skrtil kot mučenca, teh dveh vprašanj še do sedaj ni nihče razrešil. Na policiji so kljub izginitvi z olajšanjem zaprli in arhivirali dosje, imenovan Peter Pavel. Osmrtnica je bila v časopisih. Tudi pogreb je bil. Kaj pa so pokopali, ali mrtvega in nesrečnega revolucionarja ali pa le idejo neke čudne in nerazložljive revolucije, tega pogrebci niso vedeli. Sicer pa kdo bi razrešil to surrealistično uganko, vredno Magrittovega čopiča . . .

TRETJE ČAKANJE

Staro vaško pokopališče. Visoke gore. Beli oblaki. Iz daljave poletne nevihte grom. Čista pravljíčna slovenska inscenacija. Stojim ob odprtem grobu Ambroža Kumerdeja, ki je umrl po petintridesetih letih čakanja. Čakal pa je, da bi mu ljudska oblast vrnila gozdove, ki sta mu jih vzeli agrarna reforma in nacionalizacija takoj po koncu vojne. Tega seveda ni dočakal, pač pa je dočakal smrt v devetdesetem letu življenja. Na steni ob vzglavju je visel tudi ob smrtni uri velik, rumen list iz občinske katastrske mape, na katerem so bile vrisane in z rdečo črto pojačane meje njegovih gozdov na Lepi planini. Vsi, ki so hodili po Kumerdejevih gozdovih pred vojno in jih tudi dobro poznali, so potrdili, da so to bili vzorni gozdovi, s kakršnimi se ni mogel nihče pohvaliti. Niti gozdarji znanega verskega zaklada. Še zdaj, v času »gegejevskih« lastništev, gozdarji pravijo, Kumerdejevi gozdovi. S tem naslovom in imenom opisujejo in opredeljujejo najlepše in najbolj negovane in vzdrževane predele na Lepi planini in okrog nje.

Kumerdejevo čakanje na staro pravico ali pravdo, kot je pravil, je vseh petintrideset let po vojni pričalo o siloviti starčevi vztrajnosti in trdni volji biti živ toliko časa, da vendarle pride trenutek, ko bodo gozdovi na Lepi planini spet v njegovi oskrbi, spet predmet in cilj njegove ljubezni. Za ljubezen je šlo, ne za lastništvo. Zato je Ambrož Kumerdej čakal sončno jutro, ko se bo spet srečal s svojimi gozdovi, brez slehernega sovraštva do tistih, ki so mu v soglasju s Stalinovimi (in Leninovimi) agrarnimi reformami vzeli smreke, bukke, jerebice in macesne na Lepi planini. Podil je od sebe vse tiste bebbe, nezadovoljneže in politikante, ki so ga poizkušali prepričati o bližnjem koncu nove Jugoslavije in mu šepetali, kako nova oblast ne more trajati dolgo, zlasti pa ne večno. Kumerdejevo čakanje je bilo nenaavadna združitev trme, vztrajnosti in tudi naivnosti, kajti upal je, da bodo nekega dne tam visoko na vrhu slovenske in jugoslovanske družbe, države in stranke končno spoznali, kako je naravni temelj svobodne države in njenega gospodarstva lahko le močan, neodvisen in produktiven kmet. Bolj kot na gozdove je Ambrož Kumerdej čakal na pravico in pamet, kajti po pravici in po pameti stoletij le on lahko skrbi za opzodve in jih ljubi in iz njihovega zdravega prirastka da in priloži svoj delež moči države.

V vojnih letih je bil Ambrož Kumerdej zaveden rodoljub in sodelavec narodnoosvobodilnega gibanja. Nemajhen del svojega premoženja je podaril fantom v gozdu, kot je rekel. Za vse kar je dal, ni hotel sprejeti nikakršnih obveznic Osvobodilne fronte. Menil je, da je njegova slovenska dolžnost pomagati partizanom. Nekaj mesečno mučenje v ječah gradu je prestal in preživel pogumno in pokončno. V zgledni avstrijski nemščini je dokazoval svojim ječarjem, da so dnevi Reicha šteti in da z njegovo smrtjo ob kolu na morišču ječarji ne bodo dobili ničesar. Majske dneve leta 1945 je dočakal kot spoštovanja vreden patriot. Potem pa se je zgodilo tisto hudo, zaradi česar je začel Ambrož Kumerdej čakati.

S svobodo se je namreč vrnil v vas Jezero tudi Janez Kranjc. Z njim se je uveljavila nova ljudska oblast, oziroma druga etapa revolucije. Narodnoosvobodilni boj je minil, začela pa se je socialna revolucija. Pravzaprav kruta in nesmiselna, resda kratkotrajna, diktatura Janeza Kranjca, imenovanega Kalander. Pa ta strogi, sakrosanktni in radikalni Janez Kranjc ni

prišel v vas Jezero iz partizanskih gozdov. Kje pa! Vrnil se je iz industrijske Glažute, kjer je vsa vojna leta delal v tovarni. In sabotiral nemško vojaško proizvodnjo, kot je Janez Kranjc ocenjeval svoje nejunaško početje med leti 1941 in 1945. Vaščanom Jezera je pripovedoval o svojem trpljenju, pa o strahu in grozi, ki ju je neprestano doživljal. In o zločinskih napadih anglo-ameriškega letalstva na Glažuto. Janez Kranjc je trdil, da zahodni zavezniki niso bombardirali Glažute zato, da bi škodovali Nemcem, pač pa zato, da ne bi nova, delavska Jugoslavija dobila v svoje roke močne, težke industrije. V pisarni Krajevnega ljudskega odbora je ob večerih opisoval izbranim poslušalcem, kako je *sabotiral* nacistično vojno industrijsko mašino. Delal je počasi. Vsak teden je bil vsaj enkrat bolan, se pravi najmanj dvainpetdesetkrat na leto. Počasi je v menzi malical, dvajset minut več kot drugi delavci. S hudimi in grozečimi pogledi je opazoval Nemce in jih nemo preklinjal. In še marsikaj podobnega. Kmalu se je vsa partizanska vas Jezero odkrito norčevala iz Kalandrovega »revolucionarnega« delovanja. Med njimi najbolj jedko Ambrož Kumerdej.

Ko sta nacionalizacija in agrarna reforma odvezeli Ambrožu Kumerdeju gozdove, je Janez Kranjc spoznal, da je prišel trenutek obračuna in maščevanja za čas med 1945. in 1950. letom, je končno prišla ura Kalandrove pravice. Ko je protikulaška gonja dosegla svoj vrh, so Kalandrovi biriči nekega dne zgrabili tudi Ambroža Kumerdeja. Slekli so ga do golega, ga posadili zvezanega na voz gnoja in potem z nesrečnim kulakom noreli po vasi gor in dol do poznih večernih ur. Bila je že trda noč, ko so Ambroža Kumerdeja zvrnili z gnojem vred pred pragom njegove domače hiše. In tisti večer je Ambrož Kumerdej začel čakati svojo pravico. Na konec Kalandrove diktature. Na tisto blagoslovljeno minuto, ko bodo gozdovi na Lepi planini spet njegovi. Začel je čakati zmago stare pravde.

Od spomladi do jeseni, a tudi v sončnih zimskih dneh, je sedel čestokrat pred hišo in gledal proti Lepi planini, kjer so bili njegovi gozdovi. Zdaj v zeleni, zdaj v zlatorjavi barvi, zdaj pod belo snežno odejo. V svoje gozdove pa ni stopil od dneva, ko so mu jih odvezeli, kajti novo srečanje s svojimi drevesi, jasami, planinami in rovti, je postavil v trenutek (čas), ko bo vse spet njegovo. Toda Ambrož Kumerdej ni razglabljal lastniško, marveč je mislil na delo. Zavedal se je skrbi in čutil je ljubezen. Kajti gozdove je treba ljubiti, ne sekati, je rad večkrat povedal.

Tisti dan, ko so Ambroža Kumerdeja vozili na vozu gnoja, je Janez Kranjc-Kalander ukazal razstreliti in porušiti tudi dve kapelici in tri stara znamenja v vasi. Hkrati pa je prepovedal zvoniti v cerkvenem zvoniku. Dva ali tri mesece je moral preplašeni krajevni pisar trobiti pred zgradbo KLO Internacionalo. Potem je prišel ukaz iz okraja, da je to zvočno parado revolucije treba takoj opustiti. Vaščani Jezera pa so kmalu začeli takole deliti zgodovinske dobe: čas Avstrije, čas stare Jugoslavije, čas okupacije, čas svobode in čas Kalandrove norosti. In kot vse na tem hudem svetu mine, je minil tudi čas Kalandrove norosti. Ta se je namreč sredi petdesetih let naveličal vladati in ni se pisalo še leto 1960, ko je nenadoma izginil. Potem ga ni bilo več kot deset let. V Nemčijo ga je zvalil inženir, s katerim je sodeloval v Glažuti med vojno. In z njim že leta 1942 Bruderschaft. Ko se je vrnil, pa je pripotoval v audiju kot Hansi Krainz. Bojnega imena Kalander se ni več spominjal. Z njim so prišli tudi trije sinovi, Adolf, Josef in Erich. Slovensko niso znali niti besedice.

Ambrož Kumerdej je vsa leta, od vožnje na gnoju in do nemške vrnitve Hansija Krainza v vas Jezero, mirno in vdano čakal. Najprej je upal, da bo idejni razplet boja s Stalinovo doktrino vrnil kmetom zemljo in gozdove. Prebiral je dolgočasne slovenske časnike, da bi v njih vendarle našel vest, ki bo napovedala *ново* socialistično kmečko politiko. Poslušal je avstrijski radio, da bi zvedel, ali se kaj takega ali podobnega pripravlja. In čakal. Pred hišo. Ali pa na stari zeleni kmečki peči, kadar so bili v deželi hudi mrazovi in visoki snegovi. Kdo bi vedel, koliko ur je prestal v petintridesetih letih ob oknu in gledal proti Lepi planini? Kaj je mislil, ko je njegov pogled bil tam zgoraj, ni povedal nikomur. In kljub vsemu, kar je hudega doživel v povojnih letih, in kljub temu, da je izgubil vse, kar je Kumerdejeva družina privarčevala v dvesto letih, ni nikdar rekel grde besede ne o novi Jugoslaviji ne o Titu. O njem je pripovedoval, da je pogumen človek, ki je leta 1948 rešil vse nas pred najhujšo okupacijo in pred smrtjo.

Ko so se konec petdesetih let »odprle«¹ jugoslovanske meje in potni list ni bil več privilegij vladajoče politične manjšine, je njegovo upanje oživel. Takole je sodil: če vsi ljudje lahko dobijo potne liste in smejo potovati v tujino in tujci k nam, zakaj ne bi vrnili kmetom gozdov in zemlje? Politika je vedno celota. Potem, ko je tista smešna akcija z združnimi domovi in zadrugami tragično propadla, je Ambrož Kumerdej čedalje bolj nestrpnost čakal, bral in poslušal. Leta so tekla, on pa je postajal hudo nemiren. Mislil je, da se bo zdaj zdaj zgodilo tisto, kar se v imenu zdrave pameti in naravne kmečke in ljudske pravice mora zgoditi in dopolniti. Vznemirljivi trenutki so prihajali in odhajali. V zvezi s tem prihajanjem in odhajanjem se je tudi upanje Ambroža Kumerdeja spreminjalo. Napetost se je spremenila v stojični mir in ta spet v napetost. Večni krog. Poln vdanosti je sedel pred hišo in gledal na Lepo planino. Štel je svoja leta in na skrivaj meril svoje moči. Ali bo še močan, zdrav in za trdo gozdarsko delo sposoben, ko bodo gozdovi spet njegovi, se je spraševal. Čakal je in molčal. Toda to čakanje je bilo polno skritih prividov in majhnih veselj. Veselo je premišljal, kako bo prvič po toliko letih spet stopil v svoje gozdove, spal in kahal koruzne žgance v majhni gozdarski koči, poslušal ob jutrih ptiče in gledal živad, kako se veseli svojega bivanja. V gozdu, kjer so gegejevci brezglavo sekali vsa povojna leta in kruto, po lovsko pobijali vse živo in nedolžno.

Toda kljub žilavemu upanju in vztrajanju je Ambrož Kumerdej začutil, po treh desetletjih čakanja prvič, da se je v njem za vekomaj naselila starost. Ta pa je seveda predstraža smrti. Nekega dne, teklo je že štiriintrideseto leto njegovega čakanja in devetdeseto leto življenja, se je prvič ovedel, da bo umrl prej, ko bodo gozdovi spet njegovi. Tega se je prestrašil. Zbal se je, da je pravzaprav bilo vse njegovo čakanje zaman, kajti zgodovina je šla po svoji poti in se je kaj malo zmenila za njegovo ljubezen do gozdov. Staranje pa je bolezen, v kateri človek polagoma iz dneva v dan izgublja svojo moč, razsodnost in sposobnost odločanja. Ambrož Kumerdej je začel umirati. A v zadnjih petih letih življenja so Ambrožu Kumerdeju pobrali in zaplenili še tisto malega, kar mu je ostalo. Toda tokrat ni plenila država. To so tokrat opravili otroci. Hčerka in trije sinovi. Prisilili so ga, da je prodal obe njivi in sadovnjak. Vso zemljo, ki jo je še imel. Potem pa mu je hčerka rekla: »Kaj bi, oče, imeli svojo knjižico v hranilnici. Midva z možem bova vzela vaš denar in ga bova *fletno* naložila na najino knjižico.

In bova fletno skrbela za vas.« In je šel denar. Potem so mu vzeli staro stensko uro in dve skrinji iz osemnajstega stoletja. In tri stare lovske puške. In končno tudi zlatnino. In še štiri zlate zobe, ki so bili v predalu njegove nočne omarice. Ambrož Kumerdej je bil razlaščen do kraja. Celo borno podporo, ki jo je prejemal kot bojevnik za severno mejo, je zadnjih pet let življenja prejemala hčerka in jo nalagala na svojo knjižico in potem fletno obveščala nemočnega očeta, koliko je že porabila njegovega denarja. Sinovi pa so porušili v hiši stare lončene peči. Tudi kmečko peč. Razbili so stara hrastova vrata z letnico 1796, na vrtu ob hiši uredili asfaltno parkirišče, na gredece pa postavili velikanski rezervoar za kurilno olje. Ko je slavil petinosemdesetletnico, je imel tako rekoč le še staro nočno srajco.

Na svoj devetdeseti rojstni dan je vnukom in vnukinjam povedal zgodbo o gozdovih Kumerdejeve družine. O pradedu, ki je na Lepi planini kupil prvi gozd. In potem o starem očetu, ki je gozdno posest povečal. Stari oče in njegov oče nista pustila niti beliča v gostilni, vse je bilo le za gozd. In potem on. Nikoli ni sekal za prodajo. Le čistil je svoje gozdove in podiral bolna in mrtva drevesa. Gozd je moč naroda in družine, je rekel otrokom, ki so ga poslušali, ne da bi razumeli njegovo zgodbo. Gozd je naravni temelj vsake družbe. Tudi naše, sedanje, če želi živeti z mislijo v prihodnosti. Tudi to je rekel in nihče med mladimi poslušalci ga ni razumel. Jubilej je minil, a smrt ni bila več daleč od hiše. V Ambrožu Kumerdeju je naglo začela ugašati volja. Moč je izginjala in njegova navzočnost v svetu je bila komajda še opazna in zaznavna. Gledal je katastrski list in najbrž s skrajnim naporom včasih še pomislil na svoja drevesa. Umiral je z drevesi, ki so padala pod gegejevskimi sekirami in motornimi žagami. Bilo je že prepozno, da bi spoznal, kako so njegovi gozdovi na Lepi planini pravzaprav le še poseke in pustote. Tega ni nikoli zvedel in tudi nihče mu tega ni povedal. Pustili so mu iluzijo, da je v gozdovih tako, kot je nekdaj bilo. Ambrož Kumerdej se je spuščal v tišino, v odmaknjenost in v nič. Katastrski list je ostal pri njem. Trdi, orumeneli in skoroda že tudi sprhneli listi so bili zadnje, kar ga je še družilo s svetom živih. In ko se njegova roka ni več dotaknila teh listov, je bilo očitno, da ni več med živimi in da je njegovo čakanje končano. Toda tudi Kumerdejevih gozdov ni bilo več, a tega, kot že rečeno, ni zvedel. Zgodovina je namreč usmiljena s poraženci in neusmiljena z zmagovalci. Kumerdej je pripadal prvim . . .

ČETRTO ČAKANJE

Leta 1948 in 1949 v Beogradu. Krvave meje z Madžarsko, Romunijo, Bolgarijo in Albanijo. Vprašanje, ali bo Stalin udaril s svojimi motoriziranimi divizijami ali pa ne, na Jugoslavijo, je bilo na dnevnem redu misli, pogovorov in posvetovanj. Nemajhno število posameznikov, ki jim strankarsko ideološka avtoriteta Josifa Visarionoviča Džugašvilija-Stalina, tudi Koba imenovanega, gospodarja novega ruskega imperija, pomenila vse in največ, se je opredelilo za resolucijo Informbiroja. Med tistimi, ki so priznali Stalinovo avtoriteto kot najvišjo, najodličnejšo in najbolj moč in resnico sveta, tostranskega in onostranskega, pa ni bilo malo zelo poštenih in moralno čistih ljudi. Med njimi je bil tudi Valerij N. Kremenit in pokončen človek, ki pa ga je stranka prevzgojila v člana, ki brez globljega in samostojnega

kritičnega premisleka sprejema in izvaja povelja in navodila od zgoraj kot poslanice visoke moči in jasne politike. In Stalinov glas je bil tudi zanj *ex oriente lux*. Z junijskimi dnevi leta 1948 se je začela njegova nesreča in poleti 1949 leta je vzel sam sebi življenje. Čista absurдна zgodba.

Z letom 1945, z majsko zmago v tem letu, so se začele v Valeriju N. nenadoma kopičiti huda razočaranja. Kljub disciplini in partijnosti je Valerij N. začel distancirano opazovati povojno socialno politično dogajanje. Nenadoma se mu je zazdelo, da je staro partizansko tovarišstvo začelo izginjati. Z nezadovoljstvom je gledal novo oblast, ki je z birokratsko metodo delila narod in ljudstvo na »one zgoraj« in na »tiste spodaj«. Z odporom je vzel na znanje dejstvo, da se je začel oblikovati prefinjen sistem socialnih privilegijev in na koristih pridobivati goreče in zveste privržence, čeprav vsi ti niso bili v partizanih in so številni med njimi ves čas vojne marljivo delali v fabrikah in rudnikih. Valerij N. ni soglašal s politiko, ki je pomenila omejevanje starih kmečkih pravic in svoboščin, kajti kot partizan je vedel, da so kmetje sestavljali več kot osemdeset odstotkov žive človeške in vojaške moči osvobodilnega boja. In čeprav ateist, se nikoli ni mogel sprijazniti s primitivnim preganjanjem vere in cerkve. Ko je kritično zaznaval vse te »grdobije«, kot je govoril, je bil tudi že trdno prepričan, da v Stalinovi Rusiji ni takih in podobnih napak in grdobij. Tolažil pa se je prva povojna leta s tem, da je nova revolucionarna oblast še mlada, kadri te revolucionarne oblasti pa največkrat neizkušeni in teoretično premalo izobraženi. Valerijeva demokratična kritika povojnega dogajanja je bila v svojih temeljih plebejska in tudi moralno čista. Toda takšna kritika in pa nekritična vera v Stalina, ali ni to paradoks? Nikakor. Kajti, ko je Valerij N. zaznaval napake in pomanjkljivosti v povojni politiki stranke, je vse to potekalo v popolnem intimnem soglasju z njegovimi čistimi, še neinstrumentaliziranimi komunističnimi ideali. Stalin pa je bil zanj pravi, zakoniti in edini predstavnik Marxove, Engelsove in zlasti Leninove ideologije. Tako ga je vendarle učila partija.

Zato je z velikim moralnim olajšanjem in tudi z resničnim političnim zadovoljstvom pozdravil resolucijo Informbiroja junija 1948 leta. Saj je bil to še vedno isti Informbiro, v katerem so komaj leto dni pred tem naši predstavniki v imenu KPJ kritično ocenili »oportunistične« napake italijanske in francoske komunistične stranke pred vojno, med vojno pa tudi v povojnem obdobju. Nič izjemnega ali nenavadnega tedaj ni bilo v dejstvu, da je Valerij N. začel 28. junija 1948. leta čakati in upati na dogodke, s katerimi se bodo politične zadeve v Jugoslaviji uredile in se uokvirile v soglasje s pragmatično partijskimi določili in kánoni leninizma-stalinizma. Se pravi v naravno sozvočje s Stalinovo (Leninovo) revolucionarno teorijo in partijsko dogmatiko. Nekaj mesecev je mirno čakal v prepričanju, da bodo vodilni jugoslovanski politiki spoznali svoje napake, se pokesali, nato pa jim bo dobri oče in pastir revolucije Stalin odpustil grehe in zmote. Ali ni peti partijski kongres KPJ ob zaključku zasedanja minil v nekajminutnem skandiranju Tito — Stalin v topčiderski dvorani poleti 1948. leta? Valerij N. je mirno čakal na tisti srečni dan, ko bo objavljena v Borbi in Politiki velika fotografija Tita in Stalina, kako se objemata v staroslovanskem slogu, nad sliko pa bo stal velik, petkolonski naslov *VELIKA SPRAVA*. To bo dan, ki bo zaradi zgodovinske pomembnosti na drugem mestu za dnevom okto-

brske revolucije. Vendarle pa pred sodnim dnevom, ko bo človek rešen ali pa na vekomaj pogubljen!

Toda dalj ko je čakal na čudežno spravo, manj je bilo opore za upanje, da se bo kaj takega ali podobnega tudi v resnici zgodilo. Spor med Titom in Stalinom, kakor je Valerij N. imenoval idejnopolitični konflikt med Jugoslavijo in Rusijo, se je ostril z vsakim novim dnevom bolj in bolj. Na romunski meji je padel načelnik generalnega štaba JLA Arsa Jovanović, ko je bežal v Rusijo. Hebrang in Žujović sta bila odstavljena in v zaporu. Že v začetku leta 1949 je bilo jasno, da se »spor« nikakor ne bo razrešil s spektakularno spravo. Pač pa se je razodelo, da se je na dnevnem redu svetovne politike pojavilo vprašanje, ali bo generalisimus Džugašvili začel proti Jugoslaviji vojno ali pa ne. Spričo tega je Valerij N. opustil srečno upanje, da se bo v časnikih pojavila fotografija, ki bi prikazovala *slovanski poljub* in objem Tita s Stalinom ali pa Stalina s Titom.

Zato je od pomladi leta 1949 naprej Valerij N., poštenjak in naivna duša, začel čakati rdečo armado — osvoboditeljico. Stalinova armada kajpak ne bo okupirala in podjarmila Jugoslavije. Nikakor. Z rdečearmejsko pomočjo bodo zdrave jugoslovanske komunistične sile le popravile zgrešeni politični kurz in spet bo država v partijskem in komunističnem pogledu brez antileninističnega madeža. Valerij N. ni čakal rdeče armade zato, da bi se z njenim prihodom in z njeno pomočjo povzpел visoko in višje, kot je dotlej bil na komunistični hierarhični lestvici. To so namreč sicer številni informbirojevcji pričakovali in upali. Ne. Valerij N. nikakor ni pričakoval nobenega in nikakršnega povišanja ali pa nagrade. Želel je ostati na mestu, kjer je bil, in ni hlepel ne po ugledu in ne po moči. Kajti bil je le vernik, ki je zahteval od sebe in od drugih, da bodi partija svetla in čista. In ker se spor med Jugoslavijo in Stalinovo Rusijo ni razrešil v spravi, marveč je postajal iz meseca v mesec silovitejši in v ruskih obtožbah tudi ostrejši, je Valerij N. začel verjeti ruskim trditvam, da so nekateri jugoslovanski voditelji biti med vojno agenti gestapa, ki pa so po vojni prestopili v vrste angleške in ameriške obveščevalne službe.

Nikakršni jugoslovanski dokazi, ali pa kritične misli o Stalinovi politiki, a tudi nobeden še tako trden dokaz ni mogel omajati Valerijeve vere v Stalina in ga odvrniti od čakanja rdeče armade. Svojih političnih stališč in pogledov ni spremenil niti za las. Spominjam se, da je bila svetla junijska noč, polna zvezd in kresnih skrivnosti, ko sva ga s Sigismundom vnovič želela prepričati, da živi v hudi politični, zgodovinski in kulturni zmoti. Ogorčeno naju je zavrnil in rekel: »Pa me prijavitita policiji, če mislita, da sem izdajalec.« Zakaj naj bi ga prijavila? Le poizkušala sva mu dopovedati, kako je slep. Rada bi ga rešila. Kljub takratnemu težkemu političnemu položaju, kljub ostremu ruskemu pritisku, ki se je uresničeval v totalni metodi laži, subverzivnih dejanj in gospodarske blokade, je na partijskih sestankih v Beogradu v večini primerov obveljalo načelo reševati vsakogar, ki je pod vplivom Stalinove avtoritete zašel v sovjetske politične mreže. Še danes slišim blagi glas Veljka Vlahovića, ki naroča: »Rešujte tovariše in ljudi«, preden smo odšli na ta ali oni sestanek, da bi prepričali zapeljance, ki so se izrekli za resolucijo Informbiroja. Kratki Vlahovičev stavek je eden tistih stavkov, ki me niso nikoli zapustili in zato niso izginili iz moje zavesti in spomina. Takrat, ko je Valerij N. v svojem ogorčenju zahteval, naj ga naznaniva policiji kot sovražnika, sem mu omenil Vlahovičev stavek. Na-

smehnil se je in rekel, da je Vlahović dober in pošten tovariš. V tisti zdavnaj minuli beograjski noči sem spoznal, da se pogovarjam z nesrečnim človekom, nikakor pa ne s tako imenovanim izdajalcem domovine, stranke in države. Valerij N. je bil v resnici tragični junak našega časa, ki ga je zvalila v svoje mreže in v svoje ideološko politično središče strašna politično ideološka moč, zato, da bi ga počasi izmučila, razkrojila in naposled tudi uničila. Valerij N. je namreč bil tip *modernega* političnega človeka, kakršen se je začel razkrivati z osebami francoske revolucije, recimo z Robespierrom, fanatik, vernik, aktivist in nosilec revolucionarnih mesijanskih načel, o katerih vemo, da vedno onesrečijo ljudi in človeštvo.

Ko se je Valerij N. odpravil v sončno jutro po dolgi noči razpravljanja, polemik in prepričevanja, nama je rekel: »Čakal bom še dva meseca, in če se v tem času ne bo zgodilo tisto, kar upam in v kar verujem, se bom ustrelil.« Takrat mu nisva verjela.

Po tistem nočnem razgovoru je Valerij N. začel čakati. Mirno. Hladnokrvno. Čistega in ostrega razuma. Vsako jutro je vstal ob treh. Stopil je na balkon in doživljal mlado jutro. Zbrano. Napeto. Pozorno. Svečeniško mirno. Prepričan je namreč bil, da se bo ruski napad začel ob zori. Letala. Potem topovski ogenj na romunski in madžarski meji, kjer so čakale na Stalinovo povelje sovjetske, romunske in madžarske divizije socialističnih delavcev in kmetov. Vojska J. V. Stalina, Klementa Gottwalda, Wilhelma Piecka, Mathiasa Rakosija in Gheorghija Deja. Rdeči bataljoni. Srpi in kladiva. Peterokrake zvezde. In ko je jutranja zora izginila v bleščavi sončne luči nad obzorjem, se je vrnil v sobo, prečrtal dan na koledarju in popil kozarček žganjice. Tako je minil deveti dan. Potem je minil tudi petnajsti dan. Preteklo je že trideset dni od našega slovesa. Do izteka ultimata, ki ga je Valerij N. postavil sebi in Stalinu, je bilo le še trideset dni. Koledar Valerija N. je že imel več prečrtanih kot pa neprečrtanih dni. A dogodka, ki je nanj čakal, ni bilo. Jutra so se vrstila drugo za drugim. Jasna in sončna. Vetrovna in brezvetrna. Pa tudi oblačna in deževna. A v nobenem izmed njih ni zaslišal hrupa letalskih motorjev in na ravninah pod Beogradom se ni oglasil ropot tankovskih divizij. Edino, kar je v jutrih čakanja in upanja Valerij N. slišal, so bile narodne pesmi, ki jih je radio Beograd oddajal. Včasih pa se je oglasila iz sprejemnikov tudi kakšna spodbudna koračnica. Ščebetanje tisočev in tisočev beograjskih vrabcev v krošnjah dreves je dopolnjevalo radijske glasbene oddaje.

Na Valerijevem koledarju je naposled ostalo le še šest neprečrtanih avgustovskih dni. 144 ur. Valerij N. je spoznal, da mu neusmiljeno hladna logika pripravlja dan smrti in konca, ne pa dneva zmagoslavja in odrešitve. Čakajoč na Stalina, bo pričakal le lastno smrt. Čeprav je Valerij N. slutil, pri čem je, svoje odločitve ni spremenil. Očistil je samokres. Namazal sprožilno vzmet. Pregledal naboje. Odločil se je, da se bo ustrelil na balkonu. Točno ob šestih zjutraj. V pletenem naslonjaču. Oblečen v partizansko uniformo. Z vsemi odlikovanji in partizansko spomenico. S pogledom proti vzhodu. Napisal je oporoko, v kateri je izrekel svojo poslednjo voljo.

V večernih urah pred zadnjim življenjskim jutrom je telefoniral trem ali štirim prijateljem, s katerimi je še ohranil zveze. In ki so mu še ostali zvesti. Večina starih prijateljev se mu je namreč odrekla zaradi njegovega vedenja, ki je postalo v poletnih mesecih čakanja čedalje bolj nenavadno in sumljivo. A z osumljencem se v časih Informbiroja ni bilo dobro družiti,

saj vemo, da je boj proti Stalinu potekal nekaj let kar s stalinističnimi metodami. Tragika in nesmisel zgodovine. Vendarle pa je Valerij N., prav zaradi spoznanja, da je družbi nevaren človek, vodil bitko povsem sam in je tudi osamljen čakal prihod osvoboditeljev. Nikogar ni želel s svojim vedenjem in mišljenjem onesrečiti, nikogar potisniti v nevarnost. Tudi v očeh policije in stranke je Valerij N. postal osumljenec. Vendar pa, kot so po njegovi smrti ugotovili, v urah svojega čakanja ni iskal z nikomer nikakršne zveze. Ne s sovjetsko ambasado in ne z drugimi informbirojevci.

Potem ko je opravil tri ali štiri poslovilne obiske, se je na večer vrnil domov. Bil je sam v stanovanju, kajti družina je bila na počitnicah. Oblekel se je v partizansko uniformo. Prižgal je radijski sprejemnik in ga naravnal na moskovski program. Knez Igor. Na mizi pred radijskim sprejemnikom je ležala Kratka zgodovina VKPb. Ob njej sta stali Stalinova podoba in družinska fotografija. Pa steklenica cvička, dar matere in očeta za sedemintrideseti rojstni dan. Vso dolgo noč je sedel za mizo. In premišljeval. V tistih nočnih urah je morebiti še enkrat prehodil svojo življenjsko pot. Revolucionarni mladenič z Materjo Maksima Gorkega v rokah. Komunist na univerzi. Partizanski komisar. Najprej ilegala v Ljubljani. Partizan v Dolomitih leta 1942. Dolenjska 1943. Pohod Štirinajste divizije. Primorska 1945. Osvoboditev Trsta. Po osvoboditvi ugledni državni funkcionar mlade revolucionarne oblasti. In potem prva razočaranja. Konec revolucije in začetek oblasti. Konec idej in začetek pragmatičnih spekulacij. Tako je videl in razpoznaval svobodo. V premišljevanjih zadnje noči ga je zateklo jutro. Prvi svit.

Po tretji uri zjutraj je ničkolikokrat stopil na balkon. Mrtvo in tiho mesto. Zvezde na nebu, ki ugašajo in izginjajo v rdečkasto modri svetlobi. Brezveterje in tišina. Četrta jutranja ura. Pol petih. Peta ura. Obzorje je že svetlo. Pol šestih. Le ptice in oblaki na nebu. Naslonil se je na ograjo balkona. Na nebu in zemlji mir. Od vzhoda niso vozili po ravnica ruski tanki in na nebu ni bilo ruskih letal. Sedel je v naslanjač. Zaprl oči in stopil v temo. In ko je bila ura točno šest, je odjeknil strel. Krogla, merjena v ustno nebo, je razstrelila glavo nesrečnega Valerija N. Bil je to strel, ki je naznanil preplašenim stanovalcem hiše, da Stalin ni napadel Jugoslavije in da je Valerij N. zaradi te prevare opustil čakanje in sklenil umreti. Ko so sosedje vdrli v stanovanje, so na tleh balkona zraven trupla zagledali knjigo Viktorja Kravčenka I chose Freedom iz leta 1947. Zakaj jo je Valerij N. bral in kaj mu je razkrila ta knjiga? Ti dve vprašanji sta seveda ostali brez odgovora. Res pa je le to, da si je tudi Peter Martin alias Viktor Kravčenko 24. februarja 1966 pognal v neki newyorški hotelski sobi kroglo v glavo. Toda, zakaj sta morala umreti Valerij N. in Viktor Kravčenko? Tragika in nesmisel zgodovine. Politika pravzaprav.

PETO ČAKANJE

Oktobra meseca leta 1945 je policija odpeljala z doma Friderika Bambergga. Amalija, njegova žena, ga je poljubila na pragu. Potem je prejkala vso noč in se zjutraj ovedela, da Friderika ne bo nikoli več videla. Tako ji je črna slutnja v srcu in glavi razkrila dejstvo. Friderik je zanj umrl, žal pa je prizor slovesa videla njuna šestletna hčerka prvošolka Ana Marija, ki je od trenutka ločitve začela čakati, kdaj se vrne oče.

Otroško čakanje je podobno poizvedovanju. Čez leto dni je vprašala mamo: »Kdaj se vrne očka?« Amalija Bamberg ji je odgovorila: »Počakaj, ko bodo počitnice, se vrne.« Ana Marija je molčala o očetu do prvega dneva šolskih počitnic. Takrat pa je spet vprašala: »Ali pride očka danes?« Amalija Bamberg je odgovorila: »Morebiti. Počakaj do večera.« In ko je to rekla, se je vprašala, kaj bo odgovorila hčerki zvečer. Večer je minil, toda Ana Marija ni omenila očeta. Ko je mati ugasnila luč v sobi, jo je Ana Marija prosila: »Mama, prosim te, moliva skupaj.« Ta molitev je bila dokaz, da Ana Marija čaka na očeta in da ga s prisrčno otroško prošnjo nebu vabi k sebi. Žal pa Ana Marija ni mogla vedeti, da nobena policija tega sveta ne priznava Boga in neba in zato tudi ne spoštuje otroških molitev in prošenj. Pravica (krivica) tega sveta je nasilje nad otroškimi prošnjami in željami. Vse zakone tega sveta so napisali zanikovalci in krvniki otroških sanj in upanj!

Ko je Ana Marija bila stara osem let in je obiskovala tretji razred osnovne šole, so nekega dne pisali nalogo *Moj oče*. Ana Marija je takole napisala: »Mojega očeta je vzela noč. Odpeljali so ga črni možje. Že v stanovanju so ga vklenili. Eden izmed črnih mož ga je udaril in mu pljunil v obraz, ker je izdajalec. Mama ne govori o očetu, jaz pa ga bom večno čakala.« Amalijo Bamberg so poklicali v šolo in ji sporočili, da je njena hčerka Ana Marija razredni sovražnik, kontrarevolucionar in sovražnik socializma. (Razredni sovražnik ne pozna ženske oblike, saj je razredna sovražnica dovolj dvoumna oznaka in opredelitev.) Za Ano Marijo pa se je z dnem šolske naloge o očetu začel pedagoški pekel. Ni hujšega inferna od tistega, ki ga ustvarijo pedagogi in hlapci obenem, kakršne je videl Ivan Cankar. Kljub peklu pa je Ana Marija čakala. Ponosno. Pogumno in neustrašeno. Bila je odlična učenka, toda učiteljice ji niso priznale višje ocene od zadostnega reda. Kajti Ana Marija je bila vendarle »razredni sovražnik«, s takšnimi ljudmi pa je treba po šolskem pravilniku ravnati ostro in neusmiljeno. Bolj ko so jo preganjali v šoli in jo zaničevali, z večjim ponosom in kljubovalnostjo je čakala očeta. Oče ji je postal prisposodba vsega dobrega in lepega na svetu. Kot možnost seveda. Otroška upanja in prividi so edina čista, počlovečena politika tega sveta!

Minila je osnovna šola in z njo pekel. Ana Marija je nadaljevala šolanje v nižji gimnaziji. S starim profesorjem latinščine, ki je bil tudi osumljen, da je razredni sovražnik, sta postala dobra prijatelja. Pogovarjala sta se o grških in rimskih bogovih, brala Katula in Seneko, razpravljala o Bogu in o svetem pismu. Ana Marija je rada pripovedovala profesorju latinščine o očetu. A to niso bili spomini, marveč zgodbe, ki jih je porajalo pričakovanje in upanje, da se bo oče nekega dne vrnil k njej in k materi. Ko so staremu profesorju latinščine prepovedali poučevati na šoli, je Ana Marija prejokala vso noč in vnovič spoznala, da živijo na svetu hudobni ljudje, ki preganjajo očete in profesorje latinščine. Svojega Sokrata pa ni zapustila in pozabila. Ostala mu je zvesta in ni bilo sile, ki bi ju lahko razdružila in izgnala iz njunega latinskega in starogrškega sveta, v katerem je bil suženj človek, danes pa človek še suženj ni več.

Ana Marija je čakala na očeta tudi potem, ko je bila že v višjih razredih gimnazije. Toda njeno čakanje je zdavnaj izgubilo otroški značaj in čar. In ko je otroško čakanje umrlo, ga je zamenjalo čakanje zrelega in ponosnega človeka, ki terja svojo pravico. A z materjo nista nikoli govorili

o očetu, ki je izginil. Kajti od noči naprej, ki ga je pobrala, ni prišlo nobeno pismo in nikakršno ustno sporočilo, kako je z njim in kje živi. Že v prvem razredu gimnazije je Ana Marija sklenila, da bo študirala medicinske vede, kajti oče se bo vrnil iz dolgoletne ječe bolan in zanj bo treba skrbeti. Ko je umrl profesor latinščine, je izgubila edinega iskrenega in dobrega prijatelja, ki ji je nekaj let nadomeščal očeta. Ta dobri prijatelj je razumel njeno bolečino, kajti veliko je vedel o Kaliguli in o Neronu in poznal je vse razprave in razgovore rimskih in grških bogov. O ljudeh in o politiki.

Ana Marija je o svojem čakanju pisala dnevnik. Začela ga je pisati kot osemletna deklica v spominsko knjigo, na platnicah katere so bile naslikane nežne vijolice. Potem pa, ko je bilo za njo že tretje leto učenja latinškega jezika, ga je začela pisati v latinščini. Kakšna žaloigra zgodovine. Dnevnik ene izmed prekletih slovenskih usod v latinščini! In nihče ob koncu tega tisočletja ne bo znal prebrati tega dnevnika. Ne policaji, ne politiki, ne intelektualci, kajti nihče med Slovenci ne bo znal več latinsko, komajda še slovensko! V gimnazijskih razredih Ana Marija ni bila več »razredni sovražnik«, kajti časi so postali bolj strpni in prvi povojni radikalizem se je umaknil in se porazgubil v porabniški ideologiji naše družbe. Vendarle pa sta z materjo živeli v hudi revščini in pomanjkanju, kajti Amalija ni prejela nobene podpore in ne pokojnine. Friderik je bil formalno vendarle živ, res da je izginil, a nihče ni obvestil Amalije o njegovi smrti. Ana Marija pa je študirala brez štipendije. Zato je bilo njuno življenje trdo in surovo. A vendarle lepo in blago. Človeško v revščini. Z vezanjem prtičkov sta se preživljali. V majhni podstrešni sobici, kajti tudi stanovanje so jima dve leti po aretaciji očeta in moža odvzeli. Dobili sta vlažno sobo in pol kuhinje v starem delu mesta.

Ana Marija pa je čakala na očeta in ničesar na tem svetu ji ni moglo zlomiti vere, da se bo nekega dne oče vendarle pojavil na hišnem pragu, pravzaprav na gnilem pragu podstrešne sobice. Čakanje Ane Marije je bilo postavljeno v samoto. Nikomur ni pripovedovala o svojem očetu, nikogar ni vprašala o njem in v nobenem uradu ni poizvedovala o njegovi usodi. Zanj ni bilo nobene države in nobene institucije. Čakanje je bilo zgolj njena osebna in zasebna zadeva. Njen način življenja in njena vera ali upanje. Ničesar ni bilo v njenem čakanju dramatičnega, čustvenega ali celo spektakularnega, kaj šele snobovskega. Čakanje Ane Marije je bilo kratko in malo zvestoba šestletne deklice, ki je ob slovesu videla verige in pljunek na očetovem obrazu, pa solze odhajajočega očeta. In temu dogodku in videnju je ostala zvesta. Slovo od očeta je bilo preveč silovit otroški doživljaj, da bi ga mogla pozabiti ali pa ga izgubiti v spominu, ki je sicer v otroški dobi nezanesljiv. V slovesu očeta je namreč prvič občutila svet zunaj nje, zunaj družine, očeta, matere in nje. Zaznala ga je kot hudo krivico in grdo dejanje, kot nasilje in zločin, čeprav ji pravniško izrazoslovje takrat še ni bilo znano.

Čakanje na očeta pa ni bilo zgolj čakanje na nekoga, ki je bil Ani Mariji drag, marveč je njeno čakanje kaj kmalu postalo tudi pričakovanje, da se bo svet zunaj nje spremenil in postal boljši, lepši od nekdanjega starega sveta, ki ga je v otroških letih doživela v obliki lisic, pljunka in udarca po očetovem obrazu. Ker pa očeta ni bilo in ker se ni vrnil, je bil s tem dan dokaz, da se svet ni spremenil, da se najbrž nikoli ne bo spremenil in da se tudi najbrž ne more spremeniti. Čakanje je tedaj vztrajanje, toda vztrajanje v nesmiselnosti bivanja. V čakanju Ane Marije pa je bila tudi

poudarjena želja biti neodvisen in svoboden v samem sebi, čeprav se je ta njena neodvisnost neprestano spreminjala v kazen zato, ker je tisti, ki čaka, pač drugačen od drugih, vsekakor pa drugačen od tope, neosveščene večine.

In ko je minilo trideset let od oktobra 1946, je umrla Amalija Bamberg. Ko je umirala v krču in hropenju, so njene oči gledale Ano Marijo, hčerko zdravnico. Ali je ta moribundni pogled veleval hčerki: »Ne čakaj več, ker je vse izgubljeno?!« Na to vprašanje seveda ni bilo mogoče odgovoriti, ker je bilo retorične narave. Zato tudi Ana Marija ni nanj odgovorila in ne iskala odgovora. Materine oporoke ni bilo. Pokopali pa so Amalijo na majhnem vaškem pokopališču na obronku velikih partizanskih gozdov, ki se začno na pobočjih Krima in končajo v dolini Kolpe. Zgodilo pa se je na pogrebu nekaj čudnega in nenavadnega. Med maloštevilnimi pogrebci se je nenadoma pojavil neznanec. Visok. Močan. Sivolas človek, ki bi mu opazovalec lahko prisodil sedem ali osem križev. Ana Marija ga je zagledala takoj, ko se je pojavil. Med župnikovim obredom. Dokler je župnik molil, sta se gledala iz oči v oči. Ni se mogla in ne smela premakniti med slovesom ob grobu. A ko ji je zadnji pogrebec stisnil roko ob odprtem grobu, ko je vrgel prgišče zemlje na krsto, Ana Marija ni več videla neznanca na pokopališču. Le to je videla, kako je za ovinkom nad vasjo izginilo črno vozilo, ki bi bilo lahko uradno ali jetniško ali pogrebno.

Kdo je bil neznanec? Privid duha? Fatamorgana žalosti, utrujenosti in nesreče? Cinizem časa ali pa kdo od tistih, ki so bili nekoč obsojeni na smrt, a potem ohranjeni za življenje pod tujim imenom, kot pripoveduje naivna ljudska govornica? Oči, ki jih je videla Ana Marija, ko je gledala neznanca ob pokopališkem zidu, pa so zažarele v takšni nenavadni ukazovalnosti, da je sklenila, *vekomaj* čakati na očeta. Njeno voljo pa je preklicala smrt še isti dan. Ko se je vračala s pogreba, je izgubila življenje v prometni nesreči. Po *tuji krivdi*, tako je ugotovil policijski zapisnik.

ŠESTO ČAKANJE

To pa je spomin na talca, ki so ga ubili leta 1942 v ljubljanski gramozni jami. Spomin na človeka, ki je umrl mučeniške smrti zato, da ima sodobna slovenska populacija topli obrok med delovnim časom, samoupravne interesne skupnosti, plačilne točke v pravilnikih in statute, in ki je izkrvavel zato, da ne ljubimo in ne spoštujemo več dela.

Benedikt je bil visok in lep fant. Veseljak. A kadar sem pogledal v njegove oči, se mi je zazdelo, da je v njih nekakšna čudna senca. Temna luč, bi dejali slikarji plaineristi. Ta temna luč, oznaka je kajpada paradoks, je bila smrt, ki se je naselila v Benedikta že v urah njegove mladosti. A kljub temni luči v očeh je bil Benedikt optimist, da malo takih. Ne pomnim človeka in prijatelja, ki bi tako strastno mislil in premišljeval o bodočnosti slovenskega naroda, kot je to počel Benedikt. O socialistični in komunistični bodočnosti. O Združeni Sloveniji, ki bo paradiz Marxovih idej v Evropi.

Spoznal sem Benedikta, ko sem hodil v šesti gimnazijski razred. Seznanil pa naju je Ahac. Zgodilo se je to leta 1938. Takrat je bil Benedikt že študent petega semestra jusa na ljubljanski univerzi. In od tistega trenutka naprej, ko sva si prvič segla v roko, pa vse do mračnega in strašnega slovesa v Gonarsu konec julija meseca leta 1942, ko je bil naš rov že do polovice izkopan, je bil Benedikt moj pametni učitelj, ki mi je razložil, kaj

je jedro Marxove interpretacije zgodovine in družbenih oblik. Razlagal mi je slovensko zgodovino in me prepričeval, da moramo v politiki čimprej preseči oba jalova tipa slovenskega političnega voditeljstva, ki sta se utelesila v Črtomiru in Tugomeru. Kajti vsi naši vodniki niso nič drugega kakor različica, zdaj komična, zdaj groteskna, zdaj tragična pa tudi paranoična, Črtomirovih in Tugomirovih ravnanj in kompromisnih dejanj.

Benedikt je napovedoval ustanovitev svobodne in združene slovenske države, v kateri bodo Beljak, Celovec in Velikovec, Trst, Gorica, Čedad in Kanalska dolina, Istra do Mirne in Monošter v Porabju. Kakih petintrideset tisoč kvadratnih kilometrov in dva in pol milijona prebivalcev. Prstan Evrope, po Vodnikovo rečeno. Prstan, ki bo v zboru evropskih držav in narodov odlična intelektualna, kulturna in civilizacijska moč. Nova, svobodna in socialistična slovenska država bo poznala vzorno urejeno kmetijstvo, ki bo temeljilo v zdravem, svobodnem in neodvisnem kmetu, poznala bo razvit turizem, tudi zdraviliškega značaja, krepko in pametno vódeno industrijo precizne mehanike, optike, farmacevtike, elektrotehnike, poznalo bo umetno obrt, rudarstvo, lesarstvo in gozdarstvo, promet in trgovino. Skratka, gospodarstvo, ki bo temeljilo v tisočletni slovenski prihodnosti, duhovni sposobnosti in delavoljnosti. Ljubljana bo več kot Salzburg in v kulturi bodo naša moč, naš ugled in naše bistvo. Slovenija znanja in izobrazbe. Dežela z univerzo, ki se bo enakopravno postavila v vrsto s praško Karlovo univerzo, Oxfordom, Cambridgeom, Sorbono. Ničkolikokrat je rekel, da bomo v revoluciji razrešili vsa poglobljena narodna, socialna, gospodarska in kulturna vprašanja. Za vse večne čase.

Gimnazijec latinske smeri, kot sem bil, sem ga poslušal z odprtimi očmi in ustmi. In sanjal z njim. Na stari *Zemljevid Slovenskih dežel* Petra Koslerja iz leta 1874 sem vrisal z rdečo barvo meje bodoče neodvisne slovenske socialistične države. Velika Združena Slovenija, ki bo njena himna Prešernova Zdravljica. Dežela in država, katere politika bo temeljila v znamenitih težah Ivana Cankarja *Slovenci in Jugoslovani. Slovenska kultura, vojna in delavstvo, Slovensko ljudstvo in slovenska kultura*. Teoretična osnova slovenske politike. Pod »Zemljevidom« Petra Koslerja, ki je visel na steni ob moji dijaški mizi, sem preživel srečna in vznemirljiva gimnazijska leta. Leta 1941 sem se poslovil od »Zemljevida« in mizice, da bi se odpravil, kot tisoči drugih, bojevat se za svobodo in združeno Slovenijo, ki pa si je kajpak z zmago v maju mesecu 1945. leta nismo priborili. Jeseni leta 1945 sem se spet naselil pod »Zemljevidom«. S spominom na Benedikta in s prvimi razočaranji v srcu. »Zemljevid« mladeniških upanj. In zrelih Benediktovih.

Ko sem Benedikta srečal v Gonarsu maja meseca leta 1942, mu je bilo ime Walter in pisal se je Schmidt. Ni bil več pravolasi mladenič, marveč črnolasec. Po naključju so ga zajeli v majskih racijah in ga poslali v Gonars. Ko so ga prijeli, je bil Benedikt ilegalec z novim imenom, kajti pod pravim je bil do maja meseca 1942. leta že dvakrat obsojen na italijanskem vojaškem sodišču. Prvič na dvajset let ječe, drugič na dosmrtno robijo ali ergastolo, kot se je to reklo v italijanščini. Ko sva prvič spregovorila za gonarško barako številka XX, mi je Benedikt alias Walter Schmidt zaupal: »Tokrat se ne bom izmazal. Moje pravo ime je na seznamu talcev. Mislim, da me bodo kmalu odkrili. Ne bom več dolgo Walter Schmidt.«

In postal sem priča njegovega čakanja, negotovosti in ujetosti. Od svojega prvega dneva v Gonarsu je Benedikt čakal na tisti trenutek, ko ga

bo poklical po naročilu komande kapo barake zato, da ga uvrstijo v transport ujetnikov, ki jih bodo odpeljali uklenjene v Ljubljano. Ritual prihodov in odhodov v Gonarsu je bil kaj preprost. Vsak teden, včasih tudi dvakrat tedensko, je prišel transport ujetnikov iz Ljubljane v Gonars in istega dne so Italijani odpeljali nekaj ujetnikov in internirancev nazaj v Ljubljano. Ti tako imenovani ljubljanski transporti so bili sestavljeni iz srečnežev, ki so jih podkupnine, protekcije ali celo izdaje osvobodile internacije, in pa nesrečnežev, ki so jih italijanske oblasti pošiljale na morišče ali pa v ječe polotoka. Benedikt ali Walter Schmidt je vedel od prvega dneva, da bo uvrščen v drugo skupino.

Vsako jutro svojega kratkega gonarškega bivanja je Benedikt že zgodaj stal pri vhodnih vratih v taborišče. Tam je namreč že od daleč lahko zagledal transport novih ujetnikov in internirancev, ki je iz železniške postaje pešočil v taborišče ali pa pred vrati izstopal iz kamionov. Ko je transport stopil v taborišče, je Benedikt pred svojo barako čakal na klicanje imen tistih, ki bodo s transportom odšli v Ljubljano. Klicanje imen je poslušal mirno in negibno, čeprav je bila na njegovem obrazu nekakšna bledica, ki je pričala, kaj se dogaja v njegovi duši in zavesti. Ko je klicanje minilo in ni bilo izgovorjeno njegovo ime, je ponavadi sédel na vročo, prašno zemljo in začel ves poln nežnosti božati redke travnate bilke taborišča. Igra s travo. Benediktove roke so bile skoroda ženskih oblik. Dolgi, lepi prsti, pianistovi prsti, ozko zapestje in nežna koža na rokah. Bela. Gladka. Benedikt je bil namreč tudi zelo nadarjen pianist, ki nam je čestokrat v okupirani Ljubljani igral Chopina, Ravela, Schumanna, Liszta. Kadar ga je poslušal Kajuh, je bila ob koncu Benediktovega muziciranja napisana tudi nova pesem.

Potem ko je Benediktova igra z bilkami minila, je vstal in začel bivati normalni dan interniranca. Dan, ki je bil razpet med dolgim časom, lakoto in pa skrivnimi političnimi opravili. Čeprav je bil Benedikt ilegalec in najbrž tudi pod ostrim nadzorstvom, ovaduhov v Gonarsu namreč ni manjkalo, je internirancem pripovedoval izbrana poglavja iz slovenske zgodovine in literature, govoril jim je o Gorskih bukvah, o protestantih in radovljiškem Fürstru. Razlagal je teorijo družbenega in zgodovinskega razvoja in kot nekakšen slovenski Romain Rolland razmišljal o slovenski glasbi. Kaj vse je vedel o Mariju Kogoju in Slavku Ostercu!

Ponoči je velikokrat ležal brez sna in kadil cigareto za cigareto, če jih je imel. Kaj je mislil, ni povedal nobenemu. Ko pa je prišlo jutro, je bil spet pri žici. Vse, kar je bilo včeraj ali predvčerajšnjim, se je ponovilo. Pogledi. Molk. Bledica na obrazu, napeta pozornost. Morebiti tudi strah v duši, toda strah, ki ni bil nič drugega, kakor kategorično spoznanje, da se bliža konec življenja. In po vsem tem še zaključna igra s travnimi bilkami, ko je minilo klicanje imen.

Bil sem takrat premlad in tudi premalo veden, da bi razumel in doumel dramaturgijo Benediktove igre čakanja. Moj strah je bil prevelik, da bi lahko razumel strah bližnjega človeka. Zdaj, po toliko letih, ki so minila od gonarških dni in ko tudi sam živim v nekakšnem čudnem čakanju na konec, na tišino, na hlad snovi, se mi zdi, da počasi sestavljam v svoji zavesti sikstinsko podobo Benediktove igre z bilkami. Šele zdaj so se mi psihološke in čustvene razsežnosti Benediktovega čakanja razkrile in razjasnile. A že v gonarških dneh sem domneval, da je Benediktovo čakanje raslo iz

hladnega racionalizma, ki mu je z matematično natančnostjo razodeval, kako bo še to poletje končal pod strelji italijanske soldateske. Videl je v svojih predsmrtnih fantazijah, kako bo tik pred poveljem »fuoco« gledalo vanj deset parov delavskih in kafonskih oči. Kolikokrat je Duce govoril o proletarski Italiji in njenih osmih milijonih bajonetov, ki jih nosijo delavske in kafonske roke! To demagogijo je Benedikt dobro poznal. Ne pisatelj in ne pesniki, pač pa ljudstvo je stalo v milijonskih špalirjih in z dvignjenimi rokami pozdravljalo Duceja in Führerja! Laže bi umrl, če bi vanj streljali italijanski buržujji in ne italijanski delavci in kafoni. Benedikt je bil namreč eden redkih slovenskih revolucionarjev, ki je vedel, da fašistično in nacistično moč ustvarja število, ki ga sestavlja ljudska in delavska množica. Moralno politična tragedija Evrope, ki se je začela v tem stoletju. Benedikt je spoznal, da so italijanski in nemški antifašisti in komunisti le brezupno majhna in nepomembna številna količina med milijoni ljudi, ki verujejo v fascio in kljukasti križ. Pa magari le iz strahu in oportunitizma. In to spoznanje ga je grizlo in peklilo. Ko je v Ljubljani poizkušal odreševati italijanske vojake in jih vabiti v partizanske gozdove, je spoznal, kaj je to beda zapeljanega in poneumljenega ljudstva. Prezgodaj pa je Benedikt umrl, da bi se lahko prikopal še do drugega, višjega in pomembnejšega spoznanja o zgodovini človeštva, ki ni nič drugega kakor zavajanje, zapeljevanje in pohujšanje nedolžnih in neosveščenih v greh, v zločin, v masacre. Čas smrti in umiranja.

V zadnjih tednih svojega življenja je Benedikt zaslutil in spoznal, da najbrž ni mogoče z nobeno vero, ideologijo in politiko odrešiti človeka in ga obvarovati pred zmotami, grehi in slepotami, ki ga pehajo v zločine. Človek je sam sebi krvnik in grob. Bolj ko so v Benediktu zorela pesimistična spoznanja, z večjo nestrpnostjo je čakal na smrt. Na odrešitev. Nekega julijskega dneva, tako se mi je zdelo, sem prvič opazil na njegovem obrazu nezadovoljstvo, ko je spet spoznal, da ni uvrščen v ljubljanski transport. Benediktovo čakanje se je počasi, a vztrajno spreminjalo v zapleten sistem duševnih muk, zato se je v njem čedalje bolj krepila želja, da bi ga Italijani ubili čimprej. Ko je prenehal govoriti o prihodnosti slovenskega naroda in njegove kulture in ko je umolknil tudi o sebi, smo njegovi najbližji vedeli, da je v svojem molku že prestopil mejo, ki loči življenjsko minljivost od hladne, mrtve, nezavedne večnosti. Toda Benedikt zato nikakor ni postal obupanec ali celo begunec. Ostal je bojevnik, katerega spoznanja pa so bila združena z odkritjem tragične in fatalne resnice o popolnem absurdu življenja, napredka in razvoja. Upora. Revolucije. Človek, ki umira, ima vso pravico do takšnih in podobnih spoznanj.

Tisti, ki smo v taborišču vedeli za težo Benediktovega čakanja ali vsaj slutili usodno razsežnost tega čakanja znotraj jetniških žic, žarometov in stražarskih stolpov, nismo ne mogli in ne znali pomagati. Ali ni najbolj pretresljiva povojna slovenska knjiga Pisma na smrt obsojenih? Knjiga, ki pove, da vsak, ki umira, odhaja s tega sveta sam, osamljen in zapuščen. Kako naj človek stopi v prihajajočo smrt svojega bližnjega? Ne zdravnik in ne duhovnik tega ne zmoreta, čeprav imata v rokah pooblastila Narave in Boga. Kdor se je želel Benediktu približati s tolažilno besedo, tega je odpravil z ostrim pogledom oči, v katerih kljub italskemu soncu in modrini neba ni bilo nobene svetlobe. Bila je le še temna luč, ki je razodela, da zanj ni rešitve. A naš begunski rov, ki se je izpod ene izmed barak daljšal

v koruzno polje onstran žic, je bil šele pri prvih metrih druge polovice. Mesec dni prepozno za rešitev Benediktovega življenja.

Le ob nedeljah ni bilo transportov iz Ljubljane, zato pa tudi taborišče ni poznalo nedeljskih transportov v Ljubljano. To je bil vzrok, zakaj so nedelje prinesle in pomenile Benediktu kratek počitek in premor. Ob nedeljah je Benedikt spregovoril kdaj pa kdaj prijazno, celo veselo besedo. Včasih se je celo zasmel. Gledal je internirance, kako igrajo šah ali pa kvartajo. Sprehajal se je ob žicah taborišča, kakor žival v zoološkem vrtu, ki bega sem ter tja ob stebrih ograjenega in zamreženega sveta. Ko pa so se nedeljske ure začele iztekati, se je Benedikt počasi potapljal v mračnost. Prišla je noč čakanja, kaj bo prineslo ponedeljkovo jutro. In ko je minil ponedeljek, je Benedikt čakal na torek in potem vse naslednje dni v tednu. In ko se je rodila nedelja, je z njo spet prišlo nekaj svetlih ur počitka in miru.

Potem pa se je zgodilo, kar se je moralo zgoditi. Bila je četrta julijska nedelja leta 1942. Bilo je sonce na nebu. In tudi oblaki. In nekaj tisoč lačnih ljudi za žicami taborišča v furlanskem Gonarsu. In pa italijanski delavci, koloni in kafoni v uniformah kraljeve vojske. Benedikt je ležal za barako ob žici in z odsotnimi in izgubljenimi pogledi spremljal kroženje internirancev v taborišču. V tretji popoldanski uri se je gonarška množica nenadoma vznemirila. Pri vhodu v taborišče se je nenadoma pojavilo nekaj karabinerjev, kvesturinov in dvojica agentov v civilu. Poveljnik taborišča je z žvižgi piščalke sklical vodje barak. Takoj nato pa je apel postavil taborišče pokonci in pred barakami so se zbrali interniranci. Le tem so kapoti barak prebrali imena tistih, ki bodo takoj odšli v Ljubljano. Med imeni je bilo slišati tudi ime Walter Schmidt. Ko je kapo barake imenoval Benedikta, se je ta sklonil in utrgal najbližjo travno bilko. To pa je bilo tudi vse, kar je storil. On nikogar se ni poslovil. Svoje borno imetje je pustil na ležišču, kajti za pot v smrt ni potreboval nikakršne prtljage. Ko je odhajal, tudi ni nikogar pogledal, njegove oči so gledale v nebo. Zdaj sta bila le še on in travna bilka v rokah. Svet je zanj minil. In njegovi ljudje. S solzami v očeh sem se poslovil od njega, ki mi je daroval toliko lepih misli in upanj.

Kar pa se je zgodilo v prihodnjih dneh, skriva zavesa smrtne ure. Le Benedikt, travna bilka in Italija so bili priče zadnjega prizora v življenju Walterja Schmidta-Benedikta. Ko je stal privezan ob smrtnem kolu, je videl, kako se vali dim iz ljubljanskih tovarniških dimnikov. Prihranjeno pa mu je bilo ob smrtni uri, da ni videl veselih dimov iz fabriških dimnikov Kranja, Jesenic, Maribora, Celja, Trbovelj. Bilo je poletno nebo polno dima in saj. Benedikt pa ni več čakal, kajti naposled je pričakal smrt. Mislim in verujem, da je nedolžna bilka umrla z njim . . .

SEDMO ČAKANJE

Ob eni izmed slovenskih glavnih cest leži na nizki vzpetini majhno vaško pokopališče. Trideset ali štirideset metrov dolg pokopališki zid teče vzporedno s cesto. Na severni strani pokopališča stoji cerkvena. Delo slovenskega ottocenta. Nerodna, široka, k tlom pritisnjena in vsa postavljena v nepravilnih in premaknjenih razmerjih. Kljub vsemu pa je cerkvena polna ganljive domačijske čednosti in religiozne čutnosti.

Vsako popoldne od zgodnje pomladi do pozne jeseni, že nekaj let hodi ob zidu sem in tja možki štiridesetih let. Nprestano se ozira na zahodno

stran neba. Potem, ko se znoči, odide in naslednje popoldne se spet pojavi pred zidom. Moški, z imenom Izidor, čaka Devico Marijo, da bi ga na oblaku odpeljala k materi, ki je umrla pred nekaj leti. Na rdečem in belem oblaku v nebeško glorio. In tako Izidor čaka na čudež, ki se bo zagotovo uresničil. To veruje vztrajno, bogaboječe in ponosno. Ateizem ni načel njegovega ljudskega srca.

Vprašal sem ga pred časom: »Izidor, ali res verujete, da bo prišla po vas Mati božja in vas odpeljala k materi, ki ste jo srčno ljubili?« Odgovoril mi je s pametnim in jasnim glasom: »Prišla bo v zlati in rdeči večerni zarji in odpeljala me bo na oblaku v raj k mami.« S tem njegovim stavkom sva zaključila pogovor o mami, o Devici Mariji, veri, svetu in misterijih našega življenja. Pogovor o poeziji. Izidorjeve besede so bile redke, a je bilo njihovo miselno ozadje jasno. Tudi upanje in vera v njih.

Kadar mi je težko in hudo, se odpeljem na kratek obisk k Izidorju. Tam se ob zidu, ob našem Zidu Objokovanja, srečava. Ne rečeva ničesar, dovolj je pogled in že se poslovim od Izidorja. Zid Objokovanja, naš izraelski, jeruzalemski zid, ki stoji v vsaki slovenski vasi in v vsakem slovenskem kraju. Tostran in onstran meja. Kajti vsa naša dežela je Jeruzalem, izgubljeni in ljubljene Jeruzalem, ki pozna le še Wailing Wall ali Zid objokovanja. Seveda vem, da je Izidorjevo čakanje utemeljeno v boleznih razrvanega uma, v katerem se družijo sinovska ljubezen do pokojne matere, vera v Boga in pa človeško upanje, kakršnega zmora le preprosto ljudsko srce. In kljub Izidorjevi blaznosti je njegov zid čakanja kar se da mogočna prisposoba, ki velja o njej razmišljati.

Ali Izidorjev zid ne pripoveduje s svojo kamnito govorico o usodi, ki jo doživljamo v naših dneh in v naših časih? Ali nismo mi vsi nekakšen skupinski Izidor, ki stoji ob razpadajočih zidovih pokopališč našega seicenta ali settecenta ali ottocenta? Ali tudi mi ne čakamo na zlato in rdečo glorio, ki nam bo s svojo glorio razodela, da smo stopili v svet naših upanj? Ampak, zdi se, da je raj, ki nanj čaka večina slovenske populacije, le skrajna mizerija predmetnega in porabniškega sveta: hišica v mestu ali na deželi in tisoč strojkov v njej, weekend hišica in palčki okrog nje in svetle krogle na trati, nališpan avtomobil in motorni čoln, privezan k njemu, smučišča v Chamonixu in Kaprunu, nedelo in počitek, komandni položaj v oblastniški ali pa samoupravni hierarhiji, odličen televizor, ki lahko lovi vse bedaste programe tega sveta, panem et circenses, olimpiada in lov, krvavo pobijanje vseh živali, potikanje po trgovinah velikega sveta, da bi si kupili nove cipe in nove predmete. Vera v ego.

In zakaj je toliko in toliko ljudi iz sodobne slovenske populacije sprejelo to vero? Kdo je njen prerok in kdo njen Mojzes? Vzroki »porabniške« vere so jasni. Tisti trenutek, ko smo opustili kulturno vzgojo ljudi in začeli zanemarjati njihovo kulturno prebujanje, je oživela med nami porabniška vera, ki kajpada nima nobene zveze s socializmom, demokracijo, s socialno pravičnostjo in s svobodo človeka. Socializem namreč ni ne politično in ne gospodarsko vprašanje. Socializem lahko pomeni le duhovno, moralno etično in kulturno rojstvo svobodnega in osvečenega človeka. Utopija?

Izidorjeva vera in Izidorjevo čakanje nimata prav nobenega duhovnega stičišča z našimi tozdovskimi in porabniškimi zidovi in z našim splošnim porabniškim čakanjem na novi rdeči predmetni svet. Kajti slovensko

prihodnost smo v nekaj letih v naši deželi pomanjšali, strpali in stlačili v nečloveške okvire materialnih potreb in zahtev, kakršne je sposoben postaviti in izoblikovati duhovno nerazvit in od narave odtrgani liliputanski človek. Ta človek je prisposodba, izraz in tudi bistvo definitivne degradacije naše družbene in slovenske usode. Izidorjevo čakanje, ki se je spočelo v bolezenskih vrtincih duha in duše, pa je po grško tragično in tudi monumentalno, čeprav to čakanje ne vodi nikamor drugam kot v smrt. Ta bo namreč prišla po Izidorja, in ne Mati božja. Ne z glorio rdečega in zlatega oblaka. V rakvi siromaka se bo Izidor poslovil od slovenskega sveta in njegove veličastne industrijske gospodarske fasade, za katero se skriva naša množična puščava in naša slovenska tegoba. Double think našega bivanja.

Gledam Izidorjev obraz. Mrtve oči. Kalne. Rumena koža na ličnicah in polna črnih pikic zajedalcev. Črne pike tudi na nosu. Sive kocine v redki bradi, ko da bi jo razredčilo sonce sahelske suše. V levem uhlju zlat uhan. Od kod je prišel Izidor, ali bolj prav rečeno, zakaj je Izidor še med nami? Kaj nam njegovo čakanje odkriva in kaj nam prikriva? Rekel bi, da je Izidorjevo čakanje izraz zvestobe, ki je ni nihče ukazal in tudi ni nihče predpisal. Zato Izidorjev obraz izžareva srečo. In pa zamaknjenost, ki jo poznajo osebe iz romanov Fjodora Mihajloviča Dostojevskega. Ali pa osebe iz Grumove Goge. V trenutku enega izmed mojih obiskov Izidorjevega in našega Izraelovega Zidu objokovanja sem zagledal v nesrečnem čakalcu obraz Tantadruja in Kurnika. Kosmač in Prežihov Voranc.

Ondan, bilo je meseca aprila tega leta, ko mi je bilo težko in hudo, sem obiskal Izidorjev zid. Bil je lep pomladni dan. Zdelo se mi je, da nad deželo leži velikanska smrt, ki nas bo vse ugonobila in pokončala. Kužni pomor, kakršnega je poznal srednji vek. Stopil sem k zidu, pripravljen na pogovor z njim, ki čaka. Namesto Izidorja pa sem v molku vprašal samega sebe: na kaj čakamo mi vsi, ki smo v kratkem stoletju ubili v sebi milost narave, milost neba in milost človečnosti? Mi, ki smo postali zajedanci! Ki bomo prav kmalu uničili prav vse, kar so slovenski rođovi ustvarili v tisoč petsto letih svoje e v r o p s k e zgodovine! Od vsepovsod sem med izpraševanjem samega sebe slišal pogrebne koračnice. Pa to niso bile mile chopinovske ali beethovnovske godbe. Slišal sem krike roparskih ptičev, ropot kamenja in kлокotanje kužnih voda. In ko sem v svojih mislih iskal odgovor v nemem Izidorjevem obrazu, so se zbrali ob pokopališkem zidu Marija Magdalena, Peter Pavel, Ambrož Kumerdej, Valerij N., Amalija in Ana Marija Bamberg, Benedikt. Vsi mrtvi. Živa sva bila le blazni Izidor in jaz.

Kdo je Izidor, to vem. A kdo sem jaz? In kaj sem jaz?

Ko sem tistega pomladnega dne iskal odgovor na ti dve vprašanji, sem čutil, da že pripadam družbi mrtvih. V sebi ne bom mogel nikoli izbrisati spomina na mrtve znance, ki sem njihovo življenje poznal, kakor svojega. Osebe iz šestih čakanj so nekoč bile slovenski narod. Na njihovo tragično usodo opozarjajo le še grobovi, ki pa jih nihče ne spoštuje in ne krasi. Čakanje Marije Magdalene, Petra Pavla, Ambroža Kumerdeja, Valerija N., Amalije Bamberg in Benedikta je minilo. In z njimi je minil tudi moj čas.

Le Izidorjevo čakanje še ne pozna konca. Toda tudi to čakanje se bo končalo s smrtjo, ki bo zagotovo prišla po Izidorja. To je edino zanesljiva in razumljiva resnica, ki jo lahko odkrijem v Izidorjevem popotovanju na zlatem in rdečem oblaku nebeške glorioje. Izidorjevo čakanje je neovrgljivo

znamenje, ki napoveduje konec slovenske zgodovine, o kateri zdaj že vsi vemo, da se je začela s *tragičnima legendama* o Črtomiru in Tugomeru!

* * *

Jutro v Dubrovniku. Maj 1980. Minila je noč in ogenj je ugasnil v kaminu. Ptiči so peli in čaše so bile prazne. Zgodbe, ki sem jih pripovedoval, so minile. Ob slovesu mi je Victoria rekla, da pozna vsak indijanski rod v njeni deželi institucijo častitljivega, pametnega in izkušenega starca, ki mu je zaupana naloga mirovati, premišljevati in čakati. Na vprašanje zakaj, mi je Victoria odgovorila, da je starčevska dolžnost odkriti v mirovanju, premišljevanju in čakanju prihodnost rodu in njegovih družin, obenem pa se srečati s svojo smrtjo. Razumel sem metaforo v njenem odgovoru in se vprašal, ali imamo v naši sredi starce, ki premišljujejo ob slovenskih Zidovih objokovanja?

Ko je bilo sonce v zenitu, sva se s kneginjo iz Puškinovih časov vkrcala na rusko ladjo, da bi naju odpeljala v vode Delosa, Mykonosa in Lesbosa. Na krovu ladje sva zagledala sivolasega kapitana, ki je imel v rokah Puškinevega Jevgenija Onjegina.

Zakaj?

František
Benhart

Bralnica '80

OBOJE HKRATI SREDI POPOLDNEVA

Nova, enajsta pesniška zbirka Cirila Zlobca, naslovljena preprosto GLAS, potrjuje pesnika v že od prej znani podobi, obenem pa razkriva, kot se zdi, neke simptomatične poteze, s katerimi se še nismo srečali pri njem. Pa še s tisto »znano podobo« noče biti povedano, da gre za ponavljanje samega sebe, za nekaj, čemur se tudi reče »živetje od bistva«. V pričujoči zbirki se nam Zlobec kajpada kot že poprej predstavlja v svoji »dvoličnosti« — Zlobec ljubezenski in Zlobec družbene, nadosebne zavezanosti, tisti Zlobec, kot so ga prav v tej *dihotomični ustvarjalnosti* vzljubile poeziji naklonjene bralske množice. Tudi tu gre za liriko, ki hoče biti sporočilo o konkretnem doživljanju, čutnem, čustvenem ali miselnem. Tudi tu beremo izpoved o osebnih stiskah, dvomih, notranjih dilemah. Tudi tu smo vsak trenutek zasuti s pravo »zlobčevsko« mešanico govornice, z ulic in salonov, notranje ritmizirane in čisto prozaične, spominsko nadahnjene in toplo, vroče intimizirane. In v tem je ta nova zbirka resnično in v pravem pomenu besede *nova*; in ne samo v okviru avtorjevega dosedanjega dela. To njeno izrazito novost bi najraje vzporedil z neko radikalizacijo v odklonu od iluzornosti in v stremljenju za globljimi, bistvenejšimi, trajnejšimi pesniškimi spoznanji. Ključ k temu najbrž osnovnemu tonu zbirke odkrivam v njeni zadnji pesmi: . . . *izpraznjen, nepomemben, / se*